

Plakboek nr. 5

Advertenties en krantenstukjes map
vanaf ongeveer 1930.

Deel 4.

Inhoud.

- Nederlandse oerwouden.
- De geschiedenis van mens en dier.
- De vuistbijl van Wijnjeterp.
- Oudheidkundige vondst in Oost-Friesland.
- De afgraving der terpen.
- Oudheidkamer "De Hondsrug" te Emmen.
- Vondst in Aalten.
- Geologisch Mijnbouwkundig genootschap.
- Het vroegere terpenland langs de Boorn.
- Uit de leerschool van de spade.
- Van voor-christelijk cultuur en geestesleven in ons land.
- Ooststellingwerf.
- De schoonste praehistorische steencultuur van ons land.
- De bewoners van Friesland in voor- historische tijd.
- Mission préhistorie Belgique en Holland
- Beetsterzwaag.
- Een graf van den ijstijdmensch.

NEDERLANDS OERWOUDEN

door prof. dr C. H. Edelman

(Hoogleraar aan de Landbouwhogeschool te Wageningen)

Het staat vast, dat in Nederland vroeger uitgestrekte oerwouden bestonden. De Romeinse schrijvers vermelden dit en in de oudste schriftelijke gegevens uit de Middeleeuwen vindt men ook wouden genoemd. Zo schonk Karel de Grote in 777 aan de St Maartenskerk te Utrecht de villa Lusiduna, waarvan wij de naam terugvinden in Leusden ten zuiden van Amersfoort. Dit zeer uitgestrekte terrein omvatte onder meer vier foresten langs de Eems, waarvan er één, Hengiscoto genaamd, in Henschoten of Heischoten bij Woudenberg wordt herkend. Vele andere bosterreinen worden in andere acten genoemd.

De moderne mens is zo ver van de natuur verwijderd, dat hij geneigd is, deze oude bosterreinen op de verkeerde plaats te zoeken. Als wij aan bos denken, dan komen ons allereerst de thans beboste terreinen, in het bijzonder de Veluwe voor de geest. Daarbij doet zich een misverstand voor, want inderdaad is de Veluwe lang geleden door een natuurwoud bedekt geweest, maar niet meer in de tijd van de Romeinen of in de Middeleeuwen. Het natuurwoud op de hoge zandgronden is reeds vernield in de overgang van de Steentijd naar de Bronstijd, dus ruwweg ongeveer 1500 jaar v. Chr.

De ontginningstijd van de steen- en bronstijdmensen heeft aanleiding gegeven tot het ontstaan van de heidevelden, die alleen kunnen bestaan, wanneer het land beweid, gebrand en geplagd wordt. Anders gezegd, 'n heideveld behoort tot 'n landbouwnederzetting, anders blijft het niet in stand. De heidevelden zijn oud, gemeten naar menselijke maatstaven. Aan het bestaan van bossen op deze oude heidevelden is geen herinnering verbonden. Daar behoeft men dus ook de oerwouden uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen niet te zoeken.

Toch is er op de Veluwe wel bos blijven voortbestaan. Enkele terreinen hebben de devastatie van de steen- en bronstijdmensen in zoverre doorstaan, dat de begroeiing het karakter van een bos heeft behouden. Zo lag in de tijd van Karel de Grote het Mofthos op de heuvelrug tussen de Rijn en Lunteren. Men mag aannemen, dat dit bos toen reeds zeer sterk vervallen was. Later heet de Veluwe een „bijster land van hee en struiken“. Over de heide hadden wij het reeds. De struiken, veelal kreupelhout van eiken, vormden het treurig oerblijfsel van hetgeen niet volledig verdwenen was.

Deze bosresten dragen nooit de naam „woud“. Het waten ook geen wouden. Aan een woud verbindt de traditie de begrippen woest, eenzaam, ontoegankelijk, gevaarlijk. De Veluwe bosresten droegen ook in de oude tijd geen van deze kenmerken. Het kreupelhout kan moeilijk woest worden genoemd. Eenzaam waren deze bossen ook niet, want zij lagen te midden van de heidevelden, waarop de schaapskudden graasden en ook de landbouwers herhaaldelijk

Prof. Edelman

dank zij hun rijkdom aan water. Een goed beeld van hun vegetatie kan men afleiden uit de beschrijvingen van het Beekberger woud, het laatst overgebleven oerwoud in Nederland, dat eerst omstreeks 1840 werd gerooid. Dit woud bevond zich niet op de hogere gronden van de Veluwe, maar in wat wij noemen de IJsselvallei. Het was een echt moeraswoud, met eiken op de iets

te maken hadden. Bovendien lagen deze bossen soms vlak bij de nederzettingen: Wageningen, Bennekom, Ede en vele andere plaatsen. Van afgelegenheid en ontoegankelijkheid kan dan ook in het geheel niet worden gesproken.

Geheel anders is de toestand op de lage zandgronden. Deze zijn veel vruchtbaarder dan de hoge zandgronden, mede

hogere plekken en elzen in de laagten. Het was zo nat, dat het ontoegankelijk was, behalve in bevroren toestand. Dan haalden de Beekbergenaren er hun brandhout.

Dergelijke terreinen kunnen eerst ontgonnen worden na voorafgaande ontwatering, maar in het geval van het Beekberger woud was het ook na een geslaagde ontwatering nog een heel karwei om de begroeiing uit te roeien. Een bezoek aan dit eertijds vermaarde woud levert een desillusie. Men ziet niet veel meer dan een saai rechtlijnig weidegebied, maar de zwarte grond verraadde de deskundige bezoeker toch direct dat hier eeuwenlang elzen hebben gegroeid.

Ten Oosten van Apeldoorn vindt men ook een terrein aangeduid als „Het Woud“. De situatie is dezelfde als in het Beekbergerwoud, maar hier is de ontginning veel langer geleden, zodat de plek geen bekendheid heeft gekregen.

In de Gelderse Vallei is de situatie overcenkomstig. Het lage deel van deze depressie bestaat eveneens uit zwarte tot bruine natte bosgronden. Woudenberg 1 ontstaan in het woud Hengiscoto, waarvan reeds sprake was.

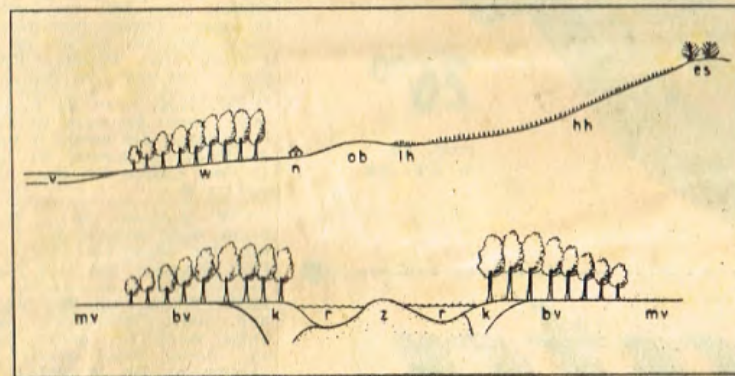
Bij Renswoude is de bodemgesteldheid soortgelijk, evenals in het Overwoud en het Nederwoud bij Lunteren. Steeds vindt men de woudnamen op plaatsen, die eerst betrekkelijk laat, na ontwatering, zijn ontgonnen. Zij zijn thans overwegend als grasland in gebruik. Men lette langs de weg van Amersfoort naar Woudenberg eens op de geweldige afmetingen van de bomen bij de oude landhuizen. Met dit beeld voor ogen is het niet moeilijk zich voor te stellen, hoe ontoegankelijk deze moeraswouden zijn geweest. Ze waren ook gevaarlijk, want in het midden van deze wouden lagen verraderlijke veengronden, zoals het Emmikhuizerveen, het Ederveen e.a.m.

Niet op zandgronden

Andere lage terreinen dragen de naam van broek. Deze naam duidt op een bos van kreupelhout. Houdt men rekening met de veelvuldigheid van broeknamen op de lage zandgronden, b.v. in Noord-Brabant, de Achterhoek en in Overijssel, dan blijkt dat het grootste deel van de lagere zandgronden tot in de Middeleeuwen en zelfs nog wel later met oerwoud begroeid is geweest, dat soms uit hoog geboomte en soms uit kreupelhout bestond.

Daar lagen de oerwouden van het voorgeslacht en niet op de armelijke droge zandgronden met hun heidevelden.

In Drente en Zuidoost-Friesland is de toestand niet anders. De heide is daar oud; het Drentse plateau is bovendien wel zeer bekend door de steentijdbewoning, hunebedden en grafheuvels. Woud vond men echter als een zoom langs de flank van het Drentse plateau, op de overgang naar de veengronden. Ruinerwold in het Zuidwesten, Paterswolve in het Noorden zijn daarvan enkele mooie voorbeelden. In de Friese Wouden vindt men de woudgronden en de woudnamen op de helling van de dalen tussen de heidevelden en de veengronden.

Figuur 1. Schema van een doorsnede door de Westelijke helling van de Veluwe en de Oostelijke helling van de Gelderse Vallei, omstreeks de Karolingische tijd. es = eiken struiken; hh = hoge heide; lh = lage heide; ob = oud bouwland; N = nederzetting; W = moeraswoud; V = veen.

Figuur 2. Schematisch dwarsprofiel door het galerijbos van de Nederlandse beneden-rivieren omstreeks de Romeinse tijd. r = water in de getijderivier (bij vloed); z = kaal rivierzand; k = rivierklei; bv = bosveen; mv = mosveen.

Telkens blijkt het beeld hetzelfde te zijn. Het bos op de droge gronden is vroegtijdig grotendeels vernield, maar tegen het moerasbos hadden de oude bewoners geen kans. Eerst na de ontwikkeling van de techniek van de ontwatering in de Middeleeuwen kon de strijd tegen het moeraswoud begonnen worden. Na eeuwenlange harde arbeid is dit moeraswoud tenslotte in goed grasland omgevormd.

Als op Sumatra

Ook westelijk Nederland had zijn oerwouden. Het merkwaardigst is wel het galerijwoud langs de boorden van de Oude Rijn en zijn takken, de Amstel, de Angstel, het Gein en andere. De oevers van deze rivieren bestaan uit klei, die zwaar geboomte heeft gedragen. Tot zover het vruchtbaar-makende rivierwater in het moeras kon doordringen draagt het veen het karakter van bosveen. Daarachter volgt het mosveen, zodat de woudstrook slechts enkele kilometers

geen wouden meer, evenwel als de Veluwe bosresten.

Merkwaardig zijn de wouden, die op de zeekei bestaan hebben, in het Westland, in Groningen, maar vooral in Westfriesland. Merkwaardig omdat de Nederlandse bosbomen geen van alle zout verdragen en zeekei dus moeilijk bos kon dragen in een gebied als Nederland, waar de zeespiegel rijst ten opzichte van het land. Hoe dit zij, de pikzwarte humeuze kleigronden en de vele plaatsnamen op woud bewijzen, dat de wouden er gegroeid hebben en wel tot in de Middeleeuwen. Vooral Westfriesland met

Hoogwoudt, Midwoud, Aarts-woud, Westwoud, Oostwoud, Nibbixwoud en honderden veldnamen met -woud, benevens vele broeken zoals Lutjebroek en Grootebroek, draagt de kenmerken van een uitgestrekt woud.

Tenslotte willen wij opmerken, dat de beperking van de woudnamen in Nederland tot de moeraswouden vooral historisch moet worden begrepen. Ons land is al zo lang bewoond, dat de oorspronkelijke begroeiing op de hogere, gemakkelijker te ontginnen terreinen reeds zeer vroeg verdwenen was. In de Middeleeuwen was men aan de openlegging van de lage gronden toe. Uit deze tijd dateren de vestigingen in ons moeras en daarom vindt men daar juist de plaatsnamen met woud en natuurlijk die met broek. Om deze reden is bij ons het begrip woud synoniem met moeraswoud.

breed was. De situatie lijkt bijzonder veel op die langs de grote rivieren in de vlakte van Suriname, Borneo en Sumatra, die aan vele Nederlanders bekend is. Het galerijwoud van het Rijnsysteem heeft aanleiding gegeven tot talrijke plaatsnamen met woud: Zoeterwoude, Hazerswoude, Rijnsaterswoude, Abcoude (Abekewalda) enz.

De oude bossen op de binnenduinen echter heten nooit woud, maar hout. Zij wisselden af met de cultuurgronden van de oude landbouwnederzettingen en hebben ongetwijfeld steeds hout geleverd. Toen zij in de Middeleeuwen de ons overgeleverde namen kregen waren het

Het dorp der zeven buurten

In Wijnjeterp is een vuistbijl gevonden uit 120.000 jaar voor Christus

Geboortedorp van doctor Stefanus Sylvius, pastoor van Sint Vitus van Oldehove

Wijnjeterp, zo luidt de officiële benaming, vaak vefriest tot Wynjeterp. En aldus heeft de naam van dit Opsterlandse dorp ook ongetwijfeld eenmaal geklonken. Maar ter plaatse en in de omgeving spreekt men van Weinterp, schier Weintrup, waarin twee taalkundige verschijnselen te constateren zijn. Met een wagen heeft dat „wein” echter niets te maken, evenmin als „terp” hier iets heeft uit te staan met de bekende hoogten uit onze Friese kleistreken. Terp betekent hier (evenals in Ureterp, Olterterp en Lekkerterp bij Haskerdiken) eenvoudig dorp en in de oude stukken komt die „vertaling” dan ook wel voor: Wengedorp (1543), Wyngedorp (1552). De oudste vorm van de naam dateert echter uit 1315 en luidt Weningawalde. Waarschijnlijk is dat tweede lid geen vergissing. Immers, wâlde komt in de omgeving in toponymen niet zelden voor; men denke aan Duerswâld en Sigerswâld. En wat eerst een „woud” was kan nog een hele tijd als nederzetting die naam hebben gehouden voordat de nadruk op „dorp” kwam te vallen en het dus Weningaterp werd.

Intussen: aan bossen in de tegenwoordige betekenis hoeven we niet te denken. De „vermaeckelycke Bosschagien”, waarvan al sprake is in 1622, als Winsemius over Opsterland spreekt, zijn wel iets anders dan het elzenbroek op de lage en de eikenbossen op de wat drogere gronden langs het Ald Djiip, waarvan dr. ir. Veenbos ook in de streek van Wijnjeterp de sporen in de bodem vond. Op deze wilde vegetatie, die eenmaal het landschap bepaalde, wijzen tal van plaatsen in de Beneficiaal Boeken (1543) waar gesproken wordt over „ledich woest holtlandt” (Olterterp) gronden „met koppelholdt belopen” (Ureterp) en „een pleck knoplandts ende ander lege landt twelck niet beter en is dan de lasten” (Wijnjeterp).

Was het een Wine (uitgestorven man naam), die hier zijn naam aan het in cultuur brengen van deze woudgronden verbond? In ieder geval is Weninga van deze naam afgeleid en langs Wininga, Wyngia, Wynia en Wynje tot de huidige benaming gevormd. In Groningen vormt van deze ontwikkeling het door dr. W. de Vries vermelde Wijnjetil een sprekende parallel: deze plaatsnaam kwam nog in 1504 als Weninge tille voor!

Voorhistorie

De leden der Weninga-sibbe zijn zeer beslist niet de eersten geweest, die het domein van het latere Wijnjeterp betraden. Immers, uit voorhistorische tijd zijn interessante vondsten in het dorpsgebied gedaan. In de vakliteratuur heeft da: bij vooral de aandacht getrokken een door H. van der Vliet gevonden en als zodanig herkende z.g. vuistbijl, naderhand beschreven door dr. A. Bohmers. Als men weet, dat in de erubundel-Van Giffen (1947) een dergelijke silex-bijl, in Zuid-Limburg verzameld, „het oudste artefact uit het stenen tijdperk... tot nog toe in ons land gevonden”, wordt genoemd, dan wordt het duidelijk, dat de vondst uit Wijnjeterp van grote betekenis is voor onze praehistorie. De bijl in kwestie is zeer eenvoudig behouwen, lang twaalf en een halve, breed acht en met een grootste dikte van drie en een halve centimeter. Hij werd gevonden in een leemlaag, die naar de mening van Bohmers in het Riss-Würm interglaciaal had blootgelegen. Daar het einde van deze ijstijd 120.000 jaar achter ons ligt, moet dit wapen dus ten minste zo oud zijn. Drager er van was een Neanderthaler of mogelijk zelfs een vertegenwoordiger van de nog eerdere Heidelberg-mens.

Dateert deze zeldzame vondst dus uit de oudste steentijd, het laatste gedeelte van die tijd, het Jong-Paleolithicum, is in Wijnjeterp vertegenwoordigd door enkele werktuigjes van de z.g. Hamburgercultuur, die in Ureterp zo rijk aanwezig bleek. Na deze rendierjagerscultuur volgen dan de fijne en kleine vuursteenwerktuigjes uit het Mesolithicum, op tal van plaatsen onder Wijnjeterp gevonden, terwijl het Neolithicum (ongeveer 5000 jaar geleden) een aantal fraaie pijlpunten opleverde en uit een in 1939 in de heide aan de Poastwei ontgraven tumulus een fraaie strijdhamer van het Jutlandse type, een geslepen vuurstenen bijltje, een dito mes en een dergelijke pijlpunt te voorschijn kwamen. thans in het bezit van het Fries Museum.

Van der Vliet vond veel van dit materiaal aan de Heawei, een zeer oude verbinding met de uitgestrekte hooilanden onder Terwispel waar de boeren van Wijnjeterp zoveel mieden hadden liggen, dat in 1543 aldaar een Wengewech en een krite de Wingeweren worden genoemd. Later kwam daar de Wynje-tynje, ongeveer waar nu de zuivelfabriek van de Tynje staat.

Oud kerkhof

Aan deze Heawei ligt ook het „âld tsjerkhôf”, een hoge heidekamp omgeven door een droge „gracht”. Stellig hebben we hier het oude Weningawalde te zoeken, waarvan in de vorm van haardkuilen, een lemen vloer en aardewerkscherven (midden achtste tot midden elfde eeuw) de resten werden ontdekt op sommige hoge „koppen”. De volksoverlevering zegt, dat toen de kerk werd afgebroken, de bevolking in een lange keten de stenen doorgaf naar de tegenwoordige standplaats van het gebouw een sage, die echter op tal van plaatsen verteld wordt.

Is wellicht de naam Wijnjeterp ontstaan, toen de kerk verhuisde naar het nieuwe „dorp”?

Van het kerkje op het oude hof is niets bekend en daar ook de voorganger van de tegenwoordige kerk (deze laatste dateert uit 1778) niet meer aanwezig is, valt er over de ouderdom van beide gebouwen niets te zeggen dan dat deze zo hoog geweest moet zijn, dat afbraak moest volgen. Volgens de bronnen en ook volgens de kaarten (van 1684 tot 1718) had de tweede kerk een aanzienlijke zadeldakoren, die echter in 1723 verdwenen blijkt. Wel geeft Stellingwerf op zijn tekening uit dat jaar de kerk een rieten dak wat toen niet zoveel meer voorkwam. Er hangt dan één klok in het klokhuis en dus nog niet de drie beroemde „Weinterp klokken”, waarvan Sjouke de Zee in 'n gedicht de lof zong. Die dateerden namelijk uit 1772 en 1768 wat de uit Enkhuizen afkomstige en uit 1822 wat de in Heiligerlee gegoten klok betreft.

Bonifatiuskapel

Uit middeleeuwse Wijnjeterp dateert ongetwijfeld de met meer bestaande Bonifatiuskapel, waarover de laatste tijd nogal eens geschreven is. In deze omgeving was de bekeerder der Friezen geen onbekende patroon: Makkinga, Oldeberkoop, Nijeberkoop en Oosterwolde hadden evenals Zuid-Drachten een Bonifatiuskerk of kapel.

De bijl van de oudste „Weninga”- of uiterst zeldzame vindst uit 120.000 jaar voor Chr. gevonden uit de oudste steentijd.

In 1552 bleef de kapel, die op een heide in het hoogveen stond, reeds verwoest. Ik vond namelijk een arte uit dat jaar, waarbij Pastoor van Dekema van hooft in Hornburchward sprekende van de alleroudste Leiding. Het de afgebroken den welke men in voortaan alomt te gaan naar St. Bonifatiuskapel, in de veenscheddinge.

Wie kent niet de Limburgse aposteljes onder de schutse van hoge bomen. Het zal hier niet anders zijn geweest, want op een vroeg-achtende eeuwse kaart vonden wij naast de aanduiding „Hier heeft Bone Factus Capella gestaan” een cirkel met daarna een aantal bomen en in het midden de vermaarde! put afgebeeld. En in stikken uit dezelfde tijd komt de „Capelle Bosch” als een graag georuit omringingspunt in het terrein voor.

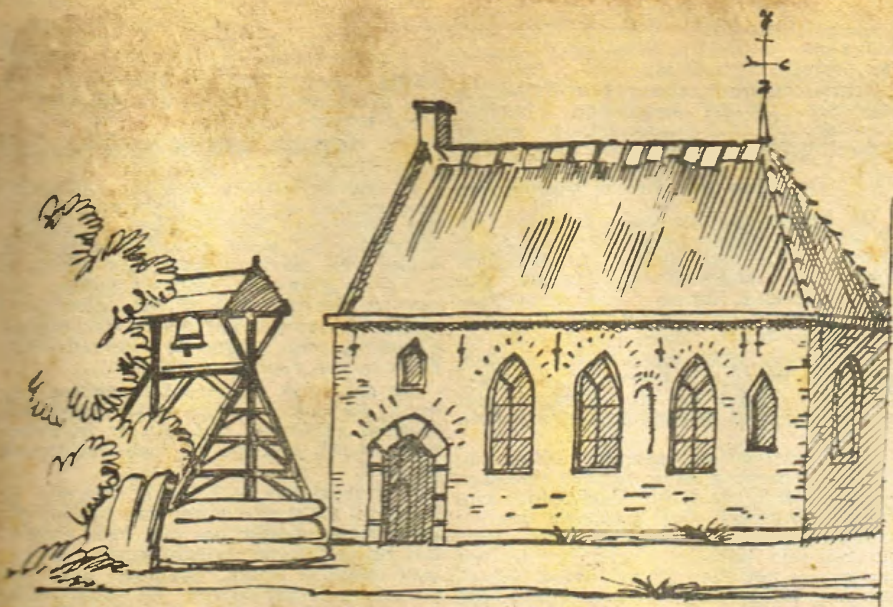
Sylvius, grote boom

In het „herstij der middeleeuwen” zal er in Wijnjeterp stellig veel gesproken zijn over die knappe Steffia, zoon van boer Sibrand (Stemens), die het via dorpspastoor van Trum tot pastoor van de Leeuwarder Sint Vitus had gebracht en in 1559 naar Groningen werd geroepen, waar hij in 1581 als pastoor van Sint Maarten overleed, na twee jaren te voren in Heidelberg tot doctor in de godgeleerdheid te zijn gepromoveerd.

Het valt buiten het kader van dit artikel uit te weiden over zijn merkwaardig leven en zijn nog merkwaardiger katholicisme. Het is voldoende te weten, dat Stephanus Sibrandus, die zich oorspronkelijk Sylvius (dit is uit de Woning) noemde, vanwege zijn opvattingen zowel in Leeuwarden als in Groningen met de inquisiteur Lindanus te maken heeft gehad. Van Buntenen merkt dat

er terecht aan zijn rechtzinnigheid getwijfeld kon worden. Hoewel hij als pastoor van de Martinikerk is overleden, beschouwden tijdgenoten deze intellectueel (auteur van een Latijnse grammatica en enige theologische werken) als een reformator in priesterheid en lieden als Lindanus c.s. koesterden dan ook weinig vriendelijke gevoelens jegens hem.

Dat de doctor een boerenzoon was, leiden wij af uit het feit, dat wij hem als grondeigenaar in Wijnjeterp vonden: land, met „Heer Steffen pastoor te Leeuwarden te oldehoeve op de westzijde”. Dat was op 30 September 1552.

Wijnjeterp 1723

Het rampjaar

In 1672-'74 lag Wijnjeterp zo niet in de frontlinie, dan toch in de gevarenzone. De aanwezigheid van de schansen Breeberg en Zwartendijk kon niet verhinderen, dat de Zuidoosthoek had te lijden van invallen van de Munstersen en van uitspattingen van . . . onze eigen troepen. Zo ligt bij de resoluties van Ged. Staten een request van 10 Maart 1673 ondertekend door 22 dorpelingen uit Wijnjeterp, dat één klaaglied is over oedervonden ellende: „hebben wij de meerichvuldige invallen en de plunderingen onser vijanden moeten uytstaan, waardoor wij belet zijn om eenigh hooij uit onse mieden te innen ende te ripen”

Nog erger waren echter de vorderingen „afpersingen” en „stoutigheden”, waaraan men bloot stond van de ingekwartierde dragonders „gelijk gisteren morgen zijnde Sondagh sonder woord off weerwoord 'n jonge dochter met koegel op de wegh door t been is geschooten”. Dominee Valerius Winsemius uit Wijnjeterp zal echter wel blij zijn geweest, dat hij met zijn collega's na afloop van de krijg op zijn verzoek 150 goudgulden van de Staten kreeg omdat zij twee jaar lang voor de inmiddels vertrokken bezettingen van de beide schansen „predicatie ende aenclevende oeffeningen” hadden gedaan.

Tweede jeugd

De volgende eeuw zou de rust van het agrarische streekdorp opnieuw verstoren. Echter niet met krijgsrampoor maar met een legertje turfgravers. Uit de bevolkingscijfers blijkt, dat de hoogveenvergraving hier in de tweede helft der achttiende eeuw plaatsvond: Wijnjeterp klom van 302 inwoners in 1749 op 599 in 1815, een verdubbeling dus. De boerderijtjes en arbeiderswoningen langs de Compagnonsvaart, waar bijna de helft der huidige bevolking woont, zijn een herinnering aan die tijd, welke maakte, dat Wijnjeterp het dorp der zeven buurten” werd, die nog elk hun afgevaardigde hebben in de „klokkeforiening”. Want de „Weinterper klokken” luiden gelukkig weer!

S. J. v. d. MOLEN.

De kerk van Wijnjeterp moet enkele jaren vroeger zijn zadeldakoren hebben verspeeld, toen Stellingwerf het gebouw (nog gedekt met riet) in 1723 tekende.

ER LET-
SEL. TER. BE

1801
ALBA
DE
DE

**EEN OUD-HEIDKUNDIGE VONDST IN
OOST-FRIESLAND.**

**Merkwaardige overeenkomst met het z.g.
hunebed of Steengraf te Appelscha.**

**De onderzoekingen in Oost-Friesland hebben
ook geleid tot de conclusie, dat van een
hunebed geen sprake is.**

In het te Aurich verschijnend Oost-Friesche maandblad „Heimatkunde und Heimatgeschichte“ van 25 December j.l. beschrijft Dodo Wildvang een geval van een schijnbaar hunebed, dat in verband met het te Appelscha gevonden gesteente wel de moeite waard is even te vermelden.

Door het graven van het kanaal, dat ongeveer 2½ K.M. Oostelijk van het spoorstation Dörpen de uit Zuidelijke richting komende rivier de Dever snijdt, was de bouw van een inlaat van dit natuurlijk water noodig geworden. De Dever zelf werd omgeleid, het rivierbed droog gelegd en door kunstmatigen afvoer werd de stand van het grondwater zooveel verlaagd, dat men het werk droog kon bouwen.

Toen men daarmee bezig was, is men in de bedding, ongeveer 3½ meter onder de landsoppervlakte op een vondst gestooten, die op het eerste gezicht sterk aan een ingestort hunebed deed denken. Machtige granietblokken waren op elkaar gestapeld en wel zoo, dat de kant van den eenen steen nog over den kant van den volgende heen schoof, geheel als het gewoonlijk ook bij vervallen of verweerde hunebedden het geval is.

Deze opvatting is echter — zooals de schrijver nader uiteenzet — in geenendeels houdbaar gebleken. De vier groote steenblokken bleken de brokstukken te zijn van een geheel, dat het ijs bij het afsmelten op den grondmorene heeft achtergelaten. Nergens werd een spoor van menschelijk ingrijpen gevonden.

Wij hebben hier dus waarschijnlijk met een dergelijk geval als de vondst te Appelscha te doen, welke door den oudheidkundige Popping als hunebed of steengraf werd beschouwd. Wel heeft de heer Popping zijn aan aankelijke meening nog niet prijsgegeven, maar de wetenschappelijke onderzoekingen hebben geleid tot de conclusie, dat men hier te doen heeft met een toevallige groep van steenblokken, zooals in de door het postplioceene landijs gevormde zand- en leemgronden herhaaldelijk worden aangetroffen.

Dr A. E. van Giffen heet indertijd te Klazienaveen en verleden jaar te Hoogeveen dergelijke vondsten onder het veen blootgelegd. Vooral de vondst te Klazienaveen was zeer bedriegelijk, maar tenslotte bleek toch dat ook daar van een hunebed geen sprake was.

De afgraving der terpen.

Beleefd vraagt ondergeteekende nog eenige plaatsruimte voor onderstaande.

Door dezen betuig ik mijn oprechten dank aan W H voor het antwoord aangaande de door mij gestelde vraag onder mijn ongezonder stuk van 1.1. aangaande afgraving der terpen in Friesland.

Nu komt onderaan het schrijven van W H. in het blad van Vrijdag j.l. een artikel te voor, waarin hij oordeelt, dat de terpen langs de Boorne niet zijn opgeworpen voor de veiligheid bij hooge zeevloed, doch voor beveiliging tegen 't hooge boezemwater. Nu vraag ik mij af: hoe is die groote hoeveelheid kleigrond daar dan gekomen, om die terpen op te werpen, en de klei-aanclimbing, die zich op behoorlijke dikte op de veenlaag bevindt en van Irssum tot Oldaboorn aan weerszijden der Boorne op weinige plaatsen meer dan 100 à 200 meter vanaf den oever zich uitstrekt? (1)

De heer Popping heeft mij per brief een paar vragen gesteld, welke ik hierbij wel even wil beantwoorden.

1. Popping vraagt van welke grondsoort de door mij bedoelde terpen zijn opgeworpen.

Antwoord: Zoo goed mij bekend, bestonden en bestaan nog alle terpen langs de Boorne uit zuiveren kleigrond, doch de een wel iets zwaarder dan de ander

2. Zijn er ook oude vondsten bekend uit deze terpen en zijn die ook nog aanwezig, alwaar misschien en uit afgeleid kan worden uit welken tijd deze terpen en hare vorige bewoners dateeren?

Antwoord: Het is mij persoonlijk als oudmodderschipper niet bekend. Misschien zijn er onder de lezers van dit blad wel menschen, die hier meer van weten. Zoo ja, dan zullen zij vermoedelijk u hiermede wel in kennis willen stellen. Adres: H. J. Popping, te Oosterwolde

Ook het kerkhof te Nes bestaat uit kleigrond, terwijl rondom het kerkhof de voet der terp geheel is afgegraven voor bemesting

Terhorne

KL. DE VRIES.

(1) Daar gaat het hier juist om. Volgens de officieele bodemonderzoekers zou dit geen zesklei kunnen zijn. De eenige mogelijkheid is dan, dat het rivier- of beekklei is hetgeen de ligging ter weerszijden van de Boorne wel zou doen vermoeden. Precies hetzelfde dus als in de Betuwe.

W H.

Oudheidkamer De Hondsrug, Emmen

Een belangwekkende avond.

De Oudheidkamer „De Hondsrug” te Emmen vond dr. W. Beijerinck te Wijster bereid een lezing met lichtbeelden te houden. Dr. Beijerinck, de man van het Drentsche Heide-reservaat het Nationaal Park, heeft als bioloog en bodemkenner grooten naam en heeft zeer veel gedaan voor de wetenschappelijke belangstelling van ons gewest.

De deskundige „van eigen bodem” had als onderwerp gekozen: „Karaktertrekken van het Drentsche Landschap in verband met de oudere steentijdvondsten”.

Aan de hand van lichtbeelden ging de sprake over de wording van het tegenwoordige Drenthe na. Een buitengewoon interessant landschap is Drenthe geweest en is het nog. Sprake was over de Drentsche heidevelden met zijn typische kommen in tegenstelling met de andere Nederlandsche heidelandschappen, de verspreiding der heidevelden over de aarde, de bodemlagen uit den grooten ijstijd (keisteenen), tusschen-ijstijd (met berk, den hazelaar, heide), toendrabank (humus, zandsteen, donkerbruine koffielaag, rendier en mensch, laatste ijstijd), loodzandlaag (bij gedeelten gestoven op de toendrabank) het nieuwe stuifzand met modulaties. Hij liet zien de Zweedsche kornoelje, Zevenster en Linnaea borealis als relictplanten uit den ijstijd. Hij vertelde van het boscharme Drenthe bosschen vond men aan de beekdalen, oerstromen konden op de heidevelden met de banken (beun) niet ontwikkelen, sloten eens het groote Bourtangeroeras in (Weerdingerholt Oeverschebosch, Binar-

bosch, Meerbosch). Hij liet de verschillende vindplaatsen der steenvondsten zien met de trekwegen in Noord-Nederland; teekeningen van schedels, waaruit blijkt hoe de terugspringende kin van den oermensch (de oudste gevonden skeletdeelen schat men van vóór 100.000 jaar) is geworden tot een vooruitspringende; hoe Noord-Nederland, Drenthe bewoond is geweest door een lang, smal-koppig blauwoogig ras, het Teutoonsche of Oer-Germaansche ras.

Aan het slot van zijn rede liet hij de steenvondsten zien uit het Palaeolithicum of oudere steentijd, Mesolithicum of middensteentijd Neolithicum of jongere steentijd. Bij den Hunebeddientijd (Megalithicum), toonde hij een fraaie hamer en bijl (geluk aanbrenghend!) terwijl hij in verband hiermee wees op de opgravingen in het Fedingermoor, waardoor wij ontzettend veel materiaal van de hunebed-bouwers hebben verkregen. Pijlspitsen van vuursteen (cilex) demonstreerden den ouderen bronstijd, waarbij herinnerd werd aan de fabriek te Brussel, die zich bezig hield met het vervaardigen van valsche pijlspitsen (waarbij de Emmenaren dachten aan de voormalige urnenfabriek te Kleindijk). Vele steenvondsten uit Oosterwolde, voor kort gevonden in samenwerking met den heer St. J. Popping en dr. F. C. Bursch, waren mede tentoongesteld.

De voorzitter der Oudheidkamer, de heer ir. B'okhuis, bedankte den heer Beijerinck hartelijk voor zijn belangwekkende rede.

Bezoek van Belgische anthropologen.

Onze correspondent te Brussel meldt ons: Onder de auspiciën van de Société Royale Belge d'Anthropologie et de Préhistoire is een groep geleerden naar Nederland vertrokken ten einde een bezoek te brengen aan de voorhistorische verzamelingen, in diverse musea aanwezig en aan de hunebeelden in Drenthe en de „terpen” in Friesland. Van dit gezelschap maken deel uit: dr. L. Dekeyser, secretaris van de Société Royale Belge d'Anthropologie; L. Dursin, secretaris der Oudheidkundige Vereeniging te Antwerpen, prof. Maetens de Noordhout, hoogleraar te Gent, dr. De Graeve, Brussel, dr. van der Vaal, Luik; dr. Heursten, Brussel, dr. Bergerhof, de bekende anthropoloog, directeur aan het departement van justitie, de natuurkundigen Trappeniers en Dufrasne uit Mors (Bergen), enz. Leider is dr. G. Hasse, vice-voorzitter der Société Belge d'Anthropologie die, in 1931, een soortgelijke excursie naar het Zuiden van Frankrijk organiseerde.

Belgische geleerden zullen door de academische instellingen te Groningen en te Utrecht en vermoedelijk door verschillende gemeentebesturen worden ontvangen.

TGEVEER

„Een neolithische nederzetting in de z.g. „150 bunders” te Appelscha”, door H. J. Popping. Met teekeningen en foto's van den schrijver. Drukkerij Popping & v. d. Meer te Oosterwolde.

De z.g. „150 bunders” is een complex heidegrond onder Appelscha, sedert 1930 in ontginning bij de N.V. „De drie Provinciën”. Al spoedig bleek bij de werkzaamheden, dat de bodem hier oudheden bevatte, en dit terrein werd dus een dankbaar object van onderzoek voor den ijverigen en zeer bekwamen amateur-oudheidkundige, den heer H. J. Popping. Voor een onderzoek door voorzichtige afplagging en afschaving ontbraken de middelen en dus werd den werklieden verzocht, zooveel mogelijk alle bewerkte steenen, brokken aardewerk etc. te verzamelen. Hieraan werd zooveel mogelijk voldaan en in bovengenoemde brochure geeft de heer Popping nu een korte beschrijving met toelichting en teekeningen van hetgeen aan merkwaardig verzameld werd, en concludeert hij uit het gevonden, dat op dit groote heidegebied in het neolithische tijdperk (jongsteentijd), een veertigtal eeuwen geleden, zich een nederzetting moet hebben bevonden, een stam moet hebben gewoond in primitieve woningen, gebruik makend van wapens en huishoudelijke artikelen die zij van steen vervaardigden of uit leem bakten. En het gevonden materiaal geeft eenigen kijk op de levenswijze van die menschen. Zoo zijn een viertal maalsteenen met bijbehorende lichtere wrijfsteenen gevonden, dienende om het graan te kneuzen, welke steenen dus vertellen, dat de mensch van de „150 bunders” reeds den akkerbouw beoefende. Ook werd een fragment van een ploegschaar gevonden. Verder een slijpsteen om bijlen te slijpen, een fraai stuk kwartsiet in bijlvorm, steenen hamers en tal van kleinere werktuigen: beiteltjes, lanspunten, messen, schrabbers enz.

Met deze publicatie heeft de heer Popping weer een interessante bijdrage geleverd tot de kennis van de voorgeschiedenis van ons land.

Afb. 52. Overzichtskaatje Veenbruggen in Nederland.

Een vondst van groote prae-historische waarde te Aalten?

DRAG.

Gewelfde koepelgraven in „Ringkampsbulte“.

— Aan den historischen weg welke van het naburige Deutsche Barlo naar de oude vesting Breedevoort leidt, ligt ter rechterzijde, als men in de richting Duitschland gaat, een dennenboschje, oogenschijnlijk gelijk aan meerdere van deze „boschperceelen“ die we op de Haart nog aantreffen. Voor den historicus, in het bijzonder den vorschier naar prae-historica, beteekent dit boschje meer dan een boschperceel. De lijnen en glooiingen van den bodem zijn voor hem een blad geschiedenis, geschiedenis van voor duizenden jaren her. Voor den leek is het een bulterig dennenperceel, met eerst een wal van ongeveer 1 Meter hoog, dan een flauwe inzinking, vervolgens weer een verhooging in welks midden een komvormige verdieping. Bij nadere beschouwing blijkt, dat de buitenste wal een ongeveer eivormig verloop heeft met een lengte van ongeveer 100 en een breedte van pl.m. 50 Meter. In deze afsluiting bevindt zich door de genoemde verhevenheid met z'n typische komvormige uitholling, die direct ten kenner een „Tumulus“ of grafheuvel uit den oertijd doet vermoeden. In het dikste einde van dezen eivorm (het spitse einde ligt aan den Oostelijken kant), treffen we den heuvel met z'n komvormige uitholling. Staan we op dezen heuvel en kijken Oostwaarts dan blijkt het dat deze verhevenheid van den bodem, die ter plaatse hoofdzakelijk uit lichtgeel fijn zand bestaat, onmiddellijk grenst aan een vlakke die zoover het oog reikt, vroeger uit drassigen bodem bestond, doch in de laatste veertig jaren door doelmatige draineering, in cultuurgrond is omgezet. Verder Noordelijk blijft het terrein tamelijk sterk geaccidenteerd en in hoofdzaak zanderig. Enkele lager gelegen stukken zijn ook hier reeds in cultuur gebracht. De buitenste ring of wal (het terrein ontleent z'n naam van „Ringkampsbulte“ aan dien ring) is aan de Westzijde door een landweg voor een deel vervallen, terwijl een boschweg den ring eveneens op twee plaatsen snijdt. Duidelijk teekent zich echter als we op den heuvel staan, de typische vorm van den ring af. Het terrein is geheel met dennen begroeid, de afvallende naalden vormen een zacht bed over den vasten bodem, waarin onze voeten wegzakken. Konijnen, die hun hol in den heuvel groeven, brachten hier en daar het zuivere zand naar boven. In den volksmond heet het dat op den wal spelende „eerdmännkes“ zijn gezien, voorts spookte het bij den heuvel, terwijl ouderen zich verhalen over urnen, die er aanwezig zouden zijn, herinneren. Volgens de geleerden heeft men hier te doen met een grafheuvel uit het neolytisch tijdperk, d.w.z. uit het derde of wel de laatste periode van het steenen tijdperk. De buitenste ring echter is een unicum.

De heer A. J. G. Beernink alhier, welke reeds jaren dezen toestand kende en de geschiedenis van dit stukje natuur bevroedde, stelde reeds voor eenige jaren den regeeringsgemachtigde voor de opsporing van historisch waardevolle monumenten hiermede in kennis, omdat reeds zoo veel waardevols teloor was gegaan op de Haart. Deze

waarschuwing bracht echter geen resultaat. Om onoordeelkundig graven en zoeken te voorkomen, gaf de heer Beernink hieraan geen ruchtbaarheid. Het terrein, dat gemeenteeigendom is, bleef echter gelukkig nog intact. In Augustus 1930 werd door genoemde heer mr. Hoefer te Hattem, voorzitter van de prae-historische vereeniging, in kennis gesteld met z'n vermoeden dat hier een graf of verassingsplaats der oude Germanen gevonden moest worden. Ook hierop werd aanvankelijk niets vernomen, doch nadat de heer Beernink nogmaals hierop bij de vereen had aangedrongen, kwam de heer Westerbeek van Eerten als gevolmachtigde van de stichting tot Bescherming van prae-historische Monumenten in Gelderland naar hier. Toen kwam de zaak aan 't rollen. Binnenkort zal onder leiding van dr. van Giffen een systematisch wetenschappelijk onderzoek beginnen. Dr. van Giffen acht de vondst zeer belangrijk, temeer daar er sporen van houtbouw gevonden zijn en de afmetingen een unicum zijn. Met de afgraving, die natuurlijk met de noodige omzichtigheid moet geschieden en meestal bestaat uit het laagsgewijze in dunne laagjes afschouwen van den grond, zal eerlang begonnen worden. Dit geschiedt vanaf den Zuidwestelijken kant naar het midden, omdat de ervaring heeft geleerd dat in zoo'n groot tijdsverloop de bovengrond zich eenigszins door weersinvloeden in Noord-Oostelijke richting verplaatst. Men heeft dus bij deze methode de kans spoedigst de eigenlijke koepelgraven te vinden.

Wat men zal vinden? Misschien worden ook voor een leek interessante vondsten gedaan in den vorm van urnen en steenen voorwerpen. De urnen, indien deze gevonden worden, zijn uiterst broos bij de ontdekking, omdat deze meestal vervaardigd uit klei, in de zon gedroogd werden. Gebakken urnen, die dus sterker zijn, dateerden steeds nog uit een later tijdperk. Indien gedroogde urnen worden gevonden en deze voorzichtig behandeld en gedroogd worden, zijn ze soms nog te redden. Voor den deskundige echter geeft elke niet natuurlijke wijziging in de aardlagen een onschatbare aanwijzing. Zoo wijzen b.v. donkere ronde plekken in de opgraving op een vroeger ingeslagen paal, terwijl men op die wijze de plaats heeft kunnen vaststellen waar voor duizenden jaren een hut stond. Een ringvormige plaats b.v., afgesloten door ronde donkere plekken in den lichter gekleurden bodem, wijst op de palen die de hut schraagden. Binnen in zoo'n ring vindt men dan soms overblijfselen van asch en soms ook prae-historische voorwerpen. Alle voorwerpen die zullen worden gevonden, zullen aan de Oudheidkamer alhier worden afgestaan.

Als straks de schouff in den bodem wordt gestoken, als het spiedend oog van den historicus vorschend de ontbloote aarde beschouwt en vindt wat vermoed wordt gevonden te worden, dan zal deze vondst er eene blijken, zooals tot heden in Nederland, ja misschien in Europa niet is gedaan. Dat het zoo zijn moge.

Geachte Redactie.

Ondergeteekende vraagt beleeft voor onderstaand eenige plaatsruimte.

Het kaartje met grensscheiding en bijgaand schrijven van den heer Popping te Oosterwolde, voorkomende in het no. van 25 Jan, heeft mij aanleiding gegeven tot nadenken.

Alzoo wensch ik naar aanleiding van de terpengrens een kleine opmerking te maken.

Het is mij opgevallen, dat een zeker gedeelte van Friesland, een uitzondering maakt op het gebied van het terpenland, n.l. het gedeelte, waar de rivier de Boorne zich langs kronkelt. Een paar kilometer ten Oosten van Oldeboorn krijgt bedoelde rivier eerst den naam Boorne. (Bij schippersmonde Wide Boorn genaamd) Het meer Oostelijk gelegen gedeelte wordt met den naam Ouddiep betiteld.

Aan weerszijden van haar bedding begint reeds te Oldeboorn het terpengebied, terwijl het dorp zelf op een tamelijk groote terp is aangelegd.

Verder tot Akkrum kwamen voorheen langs hare oevers niet minder dan zes groote en kleine terpen voor, thans deels afgegraven. Het dorp Akkrum, ook op een terp gelegen, telt met zijn omgeving ook een viertal terpen, deels ook reeds afgegraven, waaronder ook de groote op Meskenwier. Deze naam duidt hare aanwezigheid aan, daar de naam wier of wierde ook wel wordt genoemd in plaats van terp.

Verder Westwaarts tot Irnsum zijn ook onderscheiden terpen reeds afgegraven, waaronder ook de zeer groote en beroemde het Aalsumerklooster, en een groote op z.g. Kerkebuurt te Irnsum.

Bij de Irnsumerzijl splitst de Boorn zich in tweeën. Het noordelijk gedeelte krijgt hier den naam van Kromnegrouw en het Westelijk loopend gedeelte is gedoopt als Moezel, welk gedeelte loopt tot Rauwerd en verder met vertakking naar Sneek en de Dille. Laatstgenoemd gedeelte is thans afgesloten door het waterschap Sneekervaart.

Ook langs deze vertakte deelen hebben zich nog onderscheidene terpen bewonden, deels nog aanwezig, doch meerendeels afgegraven.

Ook het dorp Rauwerd ligt nog op een zeer hooge terp.

Het is opvallend dat bijna al deze terpen bebouwd zijn geweest, het meerendeel met boerenplaatsen.

Te Nes dient een zeer groote terp als kerkhof.

Als leek op het gebied van den voor-historischen tijd is het mij dikwijls opgevallen, dat bij afgraving de onderste lagen der terpgronden belangrijk lager gelegen zijn dan de oppervlakte van het omliggende land. Wie kan hier een verklaring van geven? Of wil er zijn oordeel geven in dat blad?

Terhorne.

Kl. DE VRIES.

* * * *nuwke u. f. 1904*

LAST G

de Dingwouden (de Tingwâlden), d. i. een streek onder Terwispele, in Opsterland, en

de Rïpper- of Rïpwouden (de Riper- of Rypwâlden), eveneens in Opsterland gelegen.

NPLAA

En nog heden ten dage worden hare bewoners door de Friezen samengevat onder den algemeenen naam van „wâldtsjers”, tegenover de „klaikers”, de bewoners van Friesland's kleistreken.

Aangezien evenwel de mensch deels een produkt is van den bodem, waarop hij leeft, zoo bestaat er een zeker verschil tusschen beide categorieën van bewoners, ja, een zeer diepgaand verschil. Dat „wâldkij” en „wâldskiep”, „wâldierpels” en „wâldbeantjes”, ja zelfs „wâldbûter” niet met de overeenkomstige produkten van de klei vergeleken kunnen worden, ligt eenigermate voor de hand. Maar het verschil tusschen wâldtsjers en klaikers in het algemeen is zoo groot, dat men de eersten haast voor een ander ras dan de Friesche kleibewoners zou houden, vooral, wanneer men in aanmerking neemt de minachting, waarmede de klaiker op de wâldtsjer neerziet, — althans tot voor enkele tientallen jaren geleden. Die minachting komt in verschillende woorden en gezegden tot uiting. Kan men tegenover de schimpnamen „wâldbokse” en „wâldsompe” nog „klaeiklute” stellen, voor „wâldljue”, „wâldman”, „wâldwiif”, „wâldfaem”, „wâldding” (= vrouwspersoon uit de Wouden) vindt men ten opzichte van den kleibewoner geen equivalent.

„Der is gjin snoader gûd as minsken en deroan de wâldtsjers (= Er is geen snuggerder goedje dan menschen, en daaraanvolgend de wâldtsjers), heet het schimpend van den kant van de klaikers, geheel in strijd met het oude rijmpje:

Oostergoo het land,
Westergoo het geld,
De Wouden het verstand,
De Steden het geweld.

Op den schralen zandgrond zijn de menschen over het algemeen zuiniger dan op de vette klei: hierop slaat: „De Wâlden is ten hâlden” (De Wouden is van (be)houden), waar tegenover de wâldtsjer deze verzuchting plaatst:

„Ik wenje hjir op 'e hege, droege klaei,
Ik krij ears neat as sûre stûpe en waei.
Ik gong wer nei de Wâlde(n),
Der kin ik greate stikken hiel halde,
Der krije wy troch-en-dei,
Greute stikken spek en hjirre mei.”

d. i.: Ik woon hier op den hoogen, drogen klei- grond; ik krijg anders niet (te drinken) dan zure karnemelk en hui. Ik ga weer naar de Wouden; daar kan ik groote geldstukken besparen. Daar krijgen wij elken dag groote stukken spek en rookvleesch toe.

In het algemeen is een woudboerderij eenvoudiger ingericht dan een boerderij in de kleistreken; als versiering vindt men op het „ûleboerd” een eenvoudiger makelaar dan elders, en wel vaak zonder het zwanenmotief aan weers-

zijden. Zelden ligt de woning aan een „opfeart”, doch gewoonlijk is zij met den weg door een „leane” (landweg, gewoonlijk met boomgewas aan weerszijden) verbonden. De landerijen zijn gemeenlijk niet door slooten van elkaar gescheiden, doch door een opgeworpen wal (wâldyk), veelal beplant met houtgewas als afschutting, teneinde het vee te keeren (beamwâl). Toegang tot het land geeft een uitgespaarde opening in den wal met dam, afgesloten door een eenvoudig landhek met staart dat op een der dampalen steunt, en daarom draaibaar is („draeiwringe” of „wâldwringe”). Aangezien in de Wouden houtgewas meestal overvloedig is, bezigt men daarvoor een aantal palen en stokken zooals ze gegroeid zijn; de kleihoer steekt daar evenwel den draak mee, en verkon- digt: „In peal mei in prikke is in wâldmans hikke”. (Een paal met een dunnen stok is een woudmans hek). Een veel gebzigde oude landmaat in de Wouden is het lopenstal (lijp- penstâl) gewoonlijk gelijk aan 200 oude Friesche vierkante roeden.

Over grootere afstanden verplaatste men zich nog lang in de Wouden met het veerschip, een wâldskip, waar men gewoonlijk een aantal passagiers gedurende het vervoer languit op het dek zag liggen. Voor kleinere tochten bezigde men een wâldweintsje, een open rûtuig, zonder riemen en veeren (!), en voorzien van een weinkiste en een of meer zitbanken.

Tusschen Flie en Lauwers.

CXLVII.

DE Wouden (FRIESCH: DE WÂLDEN).

Hieronder verstaat men een uitgebreid gedeelte in het oosten van Friesland, — zonder bepaalde staatsrechtelijke grenzen —, ongeveer gelegen bezuiden Dokkum en beoosten Leeuwarden, Wartena, Grouw, Oldeboorn en Heerenveen. Het bevat hoofdzakelijk de hooger gelegen zand- en veengronden, met daarin verschillende wateren en was in vroegere tijden meer of minder met bosschen en struikgewas begroeid, zooals o. m. uit de namen van vele der in dit gebied gelegen plaatsen valt op te maken.

Reeds in 1400 en waarschijnlijk nog veel vroeger, komt dit gedeelte als Wolden (Wâlden) voor.

Eenige onderdeelen er van worden nog meer in het bijzonder aangeduid, als:

de Dokkumer Wouden (de Dokkumer Wâlden), d. i. de streek van Dantumadeel, omvattende de dorpen Murmerwoude, Akkerwoude, Dantumawoude, Driesum en Wouterswoude;

de Trynwouden (de Trynwâlden), d. i. het deel van Tietjerksteradeel met de dorpen Oudkerk, Oenkerk en Giekerk;

de Drachtster Wouden (de Drachtster Wâlden), d. i. het oostelijke gedeelte van Smallingerland;

Behoort het klaverblad als versieringsmotief tot de klei en den greidhoek, in de Wouden bezigde men als zoodanig bij voorkeur de eikel.

Wat de waldtsjers zelve betreft, vertoonen deze een anderen habitus dan de klaikers: ze zijn van geringer lichaams-lengte, meer rond- dan langschedelig, in het algemeen finer gebouwd, en naderen meer het brunette-type.

Het Woudfriesch, een der drie hoofd-dialecten in Friesland onderscheidt zich door een zekere zachtheid en melodieuzeheid. Door plaatselijke verschillen vallen daarin nog een aantal onderdialecten op te merken. Het kenmerkt zich voornamelijk door een tweetal klankverschillen. In de eerste plaats klinkt de ea-klank voor ch, g en k als è:

pleagje, plagen luidt plègie;
ik seach, ik zag, luidt ik sèg,
heak, haak, luidt hék;
neaken, naakt, luidt nèken;
Teake, mansnaam, luidt Tèke

In de tweede plaats wordt de o voor m een oe-klank

klomje, kleumen, luidt klùmje,
rom, ruim, luidt rùm;
prom, pruim, luidt prùm;
tomme, duim, luidt tùmme.

Verder zijn er een groot aantal meer op zichzelf staande gevallen⁽⁴⁾; zoo luidt:

bijowe, blijven, bliuwe;
eken, eiken, iken;
geel, geel, giel;
kôge, kauwen, kouje,
Moandei, Maandag, Mendi,
Woansdei, Woensdag, Wensdi,
dou, ij, ad,
hy, hy, hi;
wy, wi, wi enz.

Laatstgenoemde uitspraak bezorgde den waldtsjers het schimprimpje:

W i binne waldtsjers,
Ja, waldtsjers binne w i,
W i drage skoene mei gaspen,
De linten hinge er bi

In zeker opzicht hangt met de taal der Wouden samen de neiging tot poezie en zang, welke neiging aldaar groter is dan op de klei, doch nog overtroffen wordt door die in het Waterland. Daaromtrent vinden we genoteerd.⁽⁵⁾

„Trochstreeks binne de lûden op 'e klaei birder, stjuđer, en net sa goed eigene for teare en lyryske uteringen. Yn it wetterlân is de lanskippoezje fen in oar soarte en ek de natûreigene drang nei sang is dêr al greater. It wetter fen ús marren en poellen draecht it lûd maklik fierder, de natûr is dêr folle mylder as op 'e klaei. De lûden binne sa skerp net en it gefoel for klankkleur is dêr greater as op 'e klaei. In rommer artystyk bisef ûnderskiedt it kleuregrienmank fen loft en wetter en lân, en sadwaende fielt it folts ek de drang om dit yn liet en wird to uterjen

Ynmoediger vet is it liet fen de Walden, mar it is sa ôfwikseljend net as it liet fen 't wetterlân. It wetterlân mei syn forskaet fen loft, nocht en wetter is folle libbener as it stille bosktafriel. En sa ek syn sang”.

Het was midden in de Wouden, te Bergum, dat H. S. Sytstra⁽⁶⁾, omstreeks het midden der vorige eeuw, dichtte zijne nog steeds door duizenden Friezen gezongen

⁽⁴⁾ Zie verder J. Hof, „Friesche dialectgeografie” (Leeuwarder Nieuwsblad 11 Oct 1930—18 Juni '32)

⁽⁵⁾ Jac N. D. Hoogslag „De sang yn Fryslân” (De Fryske Librije, XI), s. 6

⁽⁶⁾ Deze hield 13 Juli 1848 voor „it Selskip for Fryské Tael- en Skriftenkennisse” een lezing over het verschil van het Friesche volkskarakter in de Wouden, op de Klei en op het Bildt.

Waldsang.

Moai, sûnder weargea binne de Walden
Smûk skaedzjend beamtegrien oeral yn 't roun.

Fryske biwenners hawwe de Walden:
Hja libje froed en from, slucht binn' hj' en rjucht,
Eang fen útwrydskens, gol en ienfâldich,
AMyd deselde, hwer 't men se sjucht.”

Geheimzinnige machten.

Tot voor betrekkelijk korten tijd waren de Wouden het gebied, waar voornamelijk geheimzinnige machten zetelden. Kollumerzwaag en Kortezwaag, met daartusschen Oldeboorn en de Knijpe, zij allen waren „fier en heim” bekend als zetel van een duivelbanner; het aantal „tsjoensteres” (heksen) was er leg'lo. En dat dit nog niet heel lang geleden zoo was, blijkt uit hetgeen nauwelijks veertig jaren geleden geschreven werd⁽⁴⁾.

— „het is er helaas! nog verre van af, dat overal het licht der rede de schaduwen van den nacht heeft doen wijken. Wie zich daarvan wenscht te overtuigen, kunnen wij een bezoek aan onze woudstreken aanbevelen. Het geloof aan het schier onbegrensde gezag en vermogen van den „duivelbanner” heerscht daar nog in volle kracht, niet alleen bij eenvoudigen en ouden van dagen, maar ook bij meerder ontwikkelde en lieden van jongeren leeftijd. Aan heksen is er geen gebrek, veelal telt elk dorp er een. Spokerij valt dikwijls voor en er leven er daar, die de gave des „gezichts” bezitten, die dingen zien, welke een verstandig mensch nooit zal aanschouwen”.

De Wouden boden tevens plaats aan een „Eastermarre master”, it boerke fen Samar, de Remmeltsen út de Wylgen, — wier „kaldekoartspotsjes” langer dan een eeuw tot over de grenzen van Friesland hun weg vonden —, en zoovele andere „wonderdokters”. Dat alles, wat zooveel kleur aan het volksleven gaf, heeft het af moeten leggen tegen den invloed, die er van de moderne uitvindingen is uitgegaan.

En zoo verdriift langzamerhand de Hollandsche ooeveaar het mooie Friesche kindergeloof, volgens hetwelk in de Wouden de pasgeborene kinderen aan de takken der boomen hangen, waaruit de moeder onder het geroep van: „Neem mij eerst!” „Neem mij eerst!” een komt halen⁽⁵⁾, welke reis geschiedt in een scheepje met een wit zeiltje en een paar witte zwaantjes er voor. In het noorden van Friesland heet het dat de kleine kinderen in de Wouden uit den hollen boom⁽⁶⁾ worden gehaald en door de turfschippers meegebracht, terwijl in den omtrek van Bergum moeder een reis doet naar „de poppestien” (een reusachtige zwerfkei) aldaar, en van onder dien steen een kindje meebrengt!

Moge tot in lengte van dagen nog menige Friezinne in makkelijke waldreis doen!

A

W.

⁽⁴⁾ J. Herman Riemersma, „in waldtsjer”, in Friesche Volksalmanak 1892, bl. 73v.

⁽⁵⁾ Vgl. hierbij H. S. 547, 548 van J. H. Halbertsma over De Wouden ter Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden

⁽⁶⁾ De boom van Frou Holle.

CCCXXIV.

Antieke geneeskunde I.

Het blootleggen van hersenen boezemt den meesten menschen grooten angst in. Toch is het in praehistorische tijden en bij primitieve volken iets heel gewoons. Zonderlinge pijnstillende middelen. Getrepaneerde schedels uit oude kerkhoven bewijzen, dat de operatie meestal goed gelukte en de patiënt in leven bleef. Bracht de manier van behandeling van schedelbreuk op het denkbeeld van trepanatie? Het gebruik van schedelschijfjes als amulet bewijst, dat het aanboren ook tegen hoofdpijn en dergelijke hielp. De schedel van een Zweed uit het bronzen tijdvak. In zijn jeugd bezocht door een gezwel aan de kleine hersenen, werd hij nauwelijks volwassen door trepanatie gered en leefde nog tientallen jaren. Schedels als drinkbekers gebruikt. Rosamund en Wieland. Het drinken uit den schedel van een onthoofde als panacee beschouwd.

(Particuliere correspondentie.)

Rome, Februari.

Ik meen niet de eenige te zijn, die het blootleggen van hersenen als iets geweldig gevaarlijks beschouwt en met ontzag opziet tegen dokters, die er heelemaal niet voor terugdeinzen. Het verwonderde mij dan ook ten zeerste, toen ik al meer en meer bewijzen onder de oogen kreeg van het mij ongelooft schijnend feit, dat de nog altijd onder klassieke benaming bekende trepanatie voorzover we weten de allereerste operatie geweest is, welke op zieken toegepast werd en meestal met succes.

En dat „weten” strekt zich nogal heel ver uit: het „allereerste” slaat volstrekt niet op Romeinen als Celsus, die een poosje na Christus' geboorte of Grieken als Hippokrates, die een vierhonderd jaar voor het begin van onze jaartelling een gedetailleerde beschrijving gaven van de in dit geval gebruikelijke werkwijze, maar op heel wat meer van ons verwijderde tijden: tijden waarin metaal nog onbekend was.

Meent u voor het lapje gehouden te worden en dat zoo onbeschaafde voorouders zonder lancetten en stalen boren onmogelijk iets dergelijks gewaagd kunnen hebben, dan hoef ik alleen te verwijzen naar de verhalen van reizigers, die „wildten” van onzen tijd schedelopeningen zagen bewerkstelligen met behulp van haaiantanden, stukjes glas of vuursteensplinters.

Zelfs de gemeenlijk allesbehalve kleinzeerige primitieven moeten gedurende de zeker tamelijk langdurige kunstbewerking heel wat pijn uitgestaan hebben. Ook die wist men te verzachten of ten minste niet te doen voelen, pijn heeft men alleen, als men bij zijn volle bewustzijn is. Bewustzijnsbeperking nu bereikte men op verschillende manieren: in Albanië, waar tengevolge van de vendetta het behandelen van ingeslagen hersenpannen nog in de negentiende eeuw dagelijksch werk was, bijvoorbeeld door het vooraf toedienen van... een liter brandewijn. Sommige Zuid-Amerikaansche Indianen wendden hetzelfde kordate middel aan, maar legden bovendien op de plek vóór de behandeling een papje van gekneusde cocabladren. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat de cocaïne door de huid heen de zenuwen verdooft. In elk geval schrikten de onbeschaafden van onzen tijd er nog minder voor terug, zich aan de handen van den schedelboorder over te geven, dan wij aan die van den tandarts.

In ver verleden moet het ook al zoo geweest zijn: het aantal in graven aangetroffen getrepaneerde schedels kan nen gerust legio noemen en bij verrewer de meeste zijn de wondranden volkomen genezen, wat bewijst, dat de patiënt verder leefde alsof er met hem niets gebeurd was. Sporen van verettering worden hoogst zelden geconstateerd: men vergete hierbij echter niet, dat de kans op besmetting in de wildernis heel wat geringer is dan in onze hospitalen. In Peru werd een schedel gevonden met maar eventjes vijf genezen trepanatiecirkels en een andere toont een heelen sterrenhoop van boorgaatjes en is door korven van zaagspieten; in dit geval was de chirurg blijkbaar zeer onbekwaam!

In de verre oudheid zoowel als in moderne tijden schijnen er bepaalde streken geweest te zijn, waar de menschen zot waren op een luchtgat in hun hersenpan. Misschien

was het een collectieve manie, net als die van het wegemen van den blinden darm eenige jaren geleden. Het neolithicum van Midden-Frankrijk leverde meer dan tweehonderd doorboorde schedels op en het aantal van als amulet gedragen hersenpanschijfjes is zeer groot. Het was daarentegen de tweede helft van de achttiende eeuw na Christus, toen een chirurgijn in het plaatsje Redruth in Cornwallis (ongeveer tienduizend inwoners) heel vaak twee à drie trepanaties per dag verrichtte. De operatie werd als volkomen ongevaarlijk beschouwd.

Alles goed en wel, maar waarom sned men de hersenpan gedeeltelijk weg? Ik heb niet kunnen vinden wat de Redruthers van de achttiende eeuw daarvan vertelden. De Fransche neolithici hebben over den grond van hun voorliefde voor trepanatie niets te boek gesteld en ook de primitieven van de negentiende eeuw schijnen daaromtrent niet ondervraagd te zijn. Doktoren met archaeologische liefhebberij vermoeden, dat de oorsprong te zoeken is in de behandeling van schedelbreuken. Daarbij is de hersenpan gedeeltelijk gekneusd en liggen stukken er van op de weeke massa. Deze druk veroorzaakt zware storingen in het bewustzijn en hevige krampen, welke onmiddellijk verdwijnen, wanneer het gelukt de brokstukken van de hersenschors te verwijderen. Om de verzakking te kunnen opheffen, boorden volgens deze gissing de operateurs eerst een gat om de gekneusde plek. Op het eerste gezicht lijkt dit aannemelijk, maar ongelukkigerwijze is men slechts hoogst zelden in de gelegenheid geweest, deze combinatie van schedelbreuk en trepanatie te constateeren, en weet men, dat bijvoorbeeld de oude Egyptenaren de kunst kenden, zonder trepanatie een ingedrukte hersenpan te redresseeren.

Het is wel mogelijk, dat het denkbeeld van de trepanatie opgekomen is bij heelmeesters, die de goede gevolgen van de opheffing van den druk op de hersens zagen, maar in elk geval werd ze meestal toegepast op een niet gekneusd hoofd. Dit deed misschien heel erg pijn of werd beschouwd als de zetel van een boozen geest, die het lichaam tot onbehoorlijke kramprekkingen verleide. Iets dergelijks dienen we beslist aan te nemen, anders lukt het niet te verklaren, waarom de „rondelles” als amulet gedragen werden. Ze hebben zeker den kwelduivel gewaarschuid, dat een dokter klaar staat om den schedel, waarin hij zoo gezellig thuis is, aan te boren en hem er uit te sleuren. Voor den parasiet is dus het eenige middel, om niet dakloos gemaakt te worden, zich koest te houden en den heer des huizes niet langer te plagen met migraines en stuipen. Allicht hielpen de schedelschijfjes even goed als onze talismans tegen alle mogelijke in het hoofd zetelende kwalen.

Zulke suggestieve levensgezellen zijn te betrouwbaarder

Een getrepaneerde schedel uit het bronzen tijdperk.

naarmate ze moeilijker te krijgen zijn, evenals een dure medicijn meer helpt dan een goedkope. Nu was het heusch niet gemakkelijk, een plakje hersenpan, een „rondelle”, machtig te worden: men moest het een geopperde of wel zijn arts afbedelen of afkopen, anders zat er niets anders op dan... lijkschennis. De van een operatie afkomstige amuletten vertoonden natuurlijk scherpe of naderhand bijgewerkte, zeker geen door natuurlijke groei rond geworden randen, maar in enkele treft men wel een gedeelte van het trepanatiegat aan: die moeten dus aan dooden ontleend zijn. Ze vertelden den boozen pijniger, dat hij niet alleen te voorschijn gesleept zou worden, maar tevens, dat de van hem bevrijde lijder vast van plan was, verder door te leven alsof er niets gebeurd was.

Zoo ver waren we ten opzichte van de praehistorische trepanatie in het jaar 1930 en wanneer er toen niets bijzonders te voorschijn gekomen was met betrekking tot dit onderwerp, zou ik allicht nooit van de schedel doorboring en haar nasleep van magische suggestie gerept hebben. Iets bijzonders echter deed zich op. Te Abbekås in de Zweedsche provincie Skåne werd een graf ontdekt, dat door

een ruw bewerkt stuk vuursteen en een bronzen dolk toegewezen kon worden aan de tweede periode van Montelius, naar schatting 1400 tot 1200 vóór Christus. Het geraamte van den romp vertoont volgens deskundigen niets ongevoons, maar de schedel is zoo merkwaardig, dat... hij me dezen brief ontlakte. De linker zijwand immers vertoont een gat, waarvan de buitenkant 6.2 tot 6.6 centimeter en de binnenkant 5.9 tot 4.8 centimeter middellijn heeft. De rand is dus afgeschuind en scherp. Dit bewijst, dat het gat door vijlen op die grootte gebracht werd. Het is op de foto duidelijk te constateeren, dat de oppervlakte zich geheel gesloten heeft: men ziet niets meer van de fijne kanaaltjes, die door elk stuk heen loopen. De patiënt heeft dus de kunstbewerking overleefd. Deskundigen stelden vast dat hij zelfs veertig tot vijftig jaar oud werd.

De schedel vertoont echter nog wat anders dan het trepanatiegat. Hij is onregelmatig, vooral wanneer men hem van achteren bekijkt. De linker helft (waarin het gat is) was blijkbaar oorspronkelijk veel grooter dan de rechter, de schedelnaad (crusta occipitalis externa) wijkt sterk naar rechts af.

Deze asymmetrie is waarschijnlijk ontstaan door een ongelijkmatige ontwikkeling van de beide helften van de kleine hersenen.

Een hersenspecialiteit stelt zich het beloop van de kwaal als volgt voor. Nog in den tijd van groei vormde zich op de linker kwab van de kleine hersenen een gezwel, dat het achterhoofd dwong, aan dezen kant zich veel sterker te ontwikkelen dan rechts. Zoolang de zijdelingsche uitzetting nog mogelijk was, heeft de patiënt waarschijnlijk heelemaal geen last van zijn ziekte gehad. Dit werd echter anders, toen het schedelvak niet meer van wijken weten wilde: hevige pijnen en misschien ook functioneële storingen begonnen het leven van den zieke te verbitteren en te bedreigen. Toen redde een heelmeester den lijder door dezelfde operatie, die in analoge gevallen ook nu nog toegepast wordt. Alleen zijn techniek verschilde van de moderne. Het resultaat echter kon niet beter geweest zijn: een levensverlenging van eenige tientallen jaren. Hoed af voor den Zweedschen operateur van voor ruim dertig eeuwen!

Om misverstand te voorkomen en omdat we toch in cerebrale omgeving blijven, voeg ik hierbij, dat in hetzelfde jaar in dezelfde streek, maar ditmaal in een neolithische nederzetting, een paar schedelfragmenten gevonden zijn, die ons de oer-Zweden van een anderen kant doen zien. Ze zijn respectievelijk afkomstig van het voorhoofdsbeen en den zijwand van de hersenpan en zijn beide zoo afgesneden, dat ze ongetwijfeld als drinknap dienst gedaan hebben. Onmiddellijk denken we aan het verhaal van Paulus Diaconus in zijn Geschiedenis der Longobarden Alboïn, koning der Longobarden, dooide den Gepidenvorst Kunimund en huwde diens dochter Rosamund. Op een feestmaal te Verona dwong hij haar te drinken uit een zilveren beker, die een gedeelte van den schedel van haar vader omvatte. Rosamund doet Alboïn vermoorden.

Hoe vreemd en onmenschelijk wreed lijkt ons dit verhaal: alsof alleen een Longobard (dit volk behoort tot de „beruchte” barbaren) zoo iets uitdenken kon. Toch blijkt heel het Germanendom behagen gescheept te hebben in zoo gruwelijke dingen. Het fragmentarisch Eddalied van den smid Wieland vertelt, hoe deze zich op koning Nidung wreekte, onder andere door diens beide zonen het hoofd af te hakken het schedeldak in zilver te vatten en den vader te zenden. Men lette ook wel op: Rosamund doet Alboïn niet doden, omdat hij den schedel van haar vader tot drinkbeker maakte (dit was zeker al lang voor het feestmaal te Verona gebeurd) maar omdat hij haar noodzaakte er uit te drinken. Het is best mogelijk, dat Alboïn en de Zweedsche neolithiërs heel wat anders op het oog hadden. Waren ze misschien aanhangers van het oeroude geloof, dat het drinken uit den schedel van een onthoofde gezondheid brengt? Laten we ons liever **daaraan houden....**

VAN VOOR-CHRISTELIJK CULTUUR- EN GEESTESLEVEN IN ONS LAND.

Toen de Frankenkoning Karel, dien men veelal de Grootte pleegt te noemen, als eerste Christenkoning de Saksische en Friesche landen onder zijn heerschappij verkreeg was een zijner voornaamste gedachten alle sporen van den alouden „heidenschen” godsdienst uit te roeien.

Wij zullen hier niet treden in de vraag in hoeverre hem dit gelukt is, in hoeverre de Christelijke godsdienst vrij is gebleven van „heidensche Germaansche smetten”. Maar zeker is, dat onze voorvaderen van twintig en meer eeuwen geleden niet die barbaren waren, als heele reeksen van geschiedboeken ze ons voor oogen hebben geschilderd. Het archaeologische onderzoek geeft meer en meer een geheel anderen kijk op het maatschappelijke en geestelijke leven der oude Germanen; het ziet ons voorgelacht staan op een veel hooger plan, dan de historieschrijvers van voorheen en zelfs nog sommige van heden ten dage het zagen. Zelfs wanneer we Tacitus' „Germania” goed lezen, dan hooren we telkens, dat de z.g. barbaren een veel zedelijker leven leidden dan de Romeinen omstreeks Chr. geboorte.

De archaeologie staat echter voor zeer moeilijke vraagstukken, wanneer ze tracht nog een en ander te ontsluiten van het voor-Christelijke geestelijke leven in de Germaansche landen. Wat is er b.v. nog overgebleven van de „heidensche” tempels, de Godshuizen? De soldaten van koning Karel en zijn opvolgers hebben de gebouwen doen ineenstorten en bouwstoffen waen spoedig vergaan en verstrooid. Alleen zijn soms nog in den bodem de sporen van het paalwerk te constateeren. En toch, wie weet, hoeveel dorpskerken zijn opgericht ter plaatse waar eenmaal een „heidensch” Godshuis stond. Want terwijl Karel, de Frankenkoning, te vuur en te zwaard alles vernietigde wat aan den ouden Godsdienst herinnerde, ging de hooge geestelijkheid (de paus met de aartsbisschoppen) tactischer te werk. Zoo schreef paus Gregorius (592—605) aan den evangelieprediker Augustinus in Engeland: „Men moet de heidensche tempels van het volk niet vernietigen maar alleen de godenbeelden, die zich daarin bevinden; men moet deze tempels met wuwater besprenkelen altaren oprichten en reliquieën neerleggen. Want wanneer deze tempels goed gebouwd zijn, zoo kunnen ze zeer wel van een plaats der demonen in een huis van den waren God veranderd worden.”

Zeker is het, dat dus onze Germaansche voorouders tempels hebben gehad, waar ze hun God of Goden aanbaden, waar ze hun heilige feesten vierden; waarin ze hun altaren hadden waarop ze hun offers plengden. Dr. van Giffen (*) acht het waarschijnlijk bij zijn opgravingen te Looveen bij Wuster fundamentsporen van een voor-Christelijk heiligdom te hebben gevonden. Hermann Wille (**) ziet b.v. in den langgerekten steenkran om de groote hunebedden, zooals wij er in Nederland een te Emmen bezitten, de fundamentsteenen van een tempel, waarbinnen het grafgewelf lag met een altaar.

We willen hierop niet verder ingaan, maar vragen: wat is er in ons land nog te redden van die oude cultuurplaatsen en cultusvoorwerpen? En dan roep ik de medewerking in van allen, die gevoelen voor de geschiedenis van ons volk.

We moeten rondom ons zien in dorpen en gehuchten, op velden en wegen en sporen naar alles wat nog herinnert aan dien ouden tijd, opdat eenmaal een rechtvaardiger oordeel mogelijk zal zijn over onze voorvaderen van zoo veel honderden jaren geleden. En als we onzen blik laten gaan en acht slaan op alles,

(*) Nieuwe Drentsche Volksalmanak 1927.

(**) Germanische Gotteshäuser.

wat ploeg en spade uit den bodem te voorschijn brengen, dan zullen we ervaren, dat gelukkig niet alles, wat herinnert aan die oude cultuur en het geestesleven, is verloren gegaan in dien tijd, toen de Frankenkoning Karel hier zijn scepter zwaalde. We herinneren aan de Runenstaven; we herinneren aan het bronzen mes van Appelscha en den steen uit Norg, waarop — volgens professor Kapteun — teekens zijn gegrift, die reeds 1200 jaar v. Chr. een verbinding van de Middellandschezee-landen met Noord-Nederland doen veronderstellen.

Verleden jaar vond ik onder Makkinga een zwerfkei, waarop ruitvormige figuren zijn getrokken; onder Fochteloo een idem, waarin teekeningen zijn gegrift, waarvan de beteekenis voorshands nog onbekend is

Veel is helaas verloren gegaan in de dagen, toen de keienzoekers de zwerfsteenen uit onze heidevelden verzamelden voor de zeedijken, of ze lieten springen en ze klopten tot mac-adam voor de wegen. Zoo vonden eenige tientallen jaren geleden die keienzoekers onder Fochteloo een steen met inscripties, wat hen niet verhinderde ook dezen aan gruis te slaan. Maar toch zullen hier en daar nog steenen zijn te vinden, waarin tweedrieduizend jaar geleden onze voorouders rechte teekens hebben gehakt.

Daar lag of stond een vijftigtal jaren geleden op de heide van de „Haar” te Marum (Gr.) niet ver verwijderd van de enkele jaren geleden ontgraven tumul, een zware kei, die de „Blauwe steen” werd genoemd. Deze steen bezat inkervingen, die volgens den volksmond afkomstig waren van sabelhouwen van soldaten. Wat natuurlijk dwaasheid is, want — afgezien van de onmogelijkheid om door sabelhouwen lijnen of teekens in een stuk graniet of gneis aan te brengen — soldaten zullen wel eens van een steen gebruik hebben gemaakt om hun zwaard te scherpen, doch niet om dit zwaard hierop bot of kapot te slaan. Intusschen, de „Blauwe steen” van Marum ligt ook reeds in den vorm van steenslag op de wegen.

Dan ligt er bij een dorp in Friesland thans nog een „Blauwe stien” (we zullen maar niet verklappen waar precies, maar hopen dat deze „Blauwe stien” spoedig veilig geborgen zal zijn in een museum). Ook deze steen heeft door menschenhanden aangebrachte inkervingen, die ook hier weer van soldaten afkomstig heeten te zijn.

Wat voor beteekenis hebben nu deze „Blauwe steenen”?

Professor Jos. Feldmann zegt in „Ortsnamen. Ihre Entstehung und Bedeutung” (vertaald) „Op de rechtplaats in de nabijheid van het „Mal”³⁾ stond ook de Blauwe of Bloedige steen, de gerechts- of offersteen, bij welke men den eed aflegde en waarop werd geofferd”, enz.

Verder zegt dezelfde auteur: „Manche Strassen in Ortschaften hieszen oder heissen noch Steinweg, weil sie zum Blauen Stein auf dem Hochgericht vom Hunsrück führten. Daher gibt es auch verschiedene Orte Stein, Steinhagen, Steinheim, Steintal. Alte Ortsnamen mit -stein werden in Förstemanns Altd. Namenbuch hundert und fünfzehn aufgezählt”

We zien dus, dat ook in ons land nog wel een en ander is na te vorschen van het cultureele leven van onze voorouders in voor-Christelijken tijd. Maar dan dient acht te worden geslagen op alle bijzondere bodemverschijnselen waarin menschenwerk kan worden geconstateerd, dan dient elk voorwerp, dat uit den bodem te voorschijn komt en waarop menselijke arbeid is te onderkennen te worden gered.

Ten slotte nog een paar vragen aan mijn lezers. Wie van hen kent nog terreinen, waarvan de namen aan oude cultuurplaatsen herinneren; wie van hen weet in ons land nog zware zwerfkeien te liggen die den naam dragen van „Blauwe steen”; wie van hen kent nog steenen, waarin teekeningen, figuren of lijnen zijn gegrift? In het belang van de kennis van de voorhistorie van ons land dienen deze voorwerpen bewaard te blijven, en als het schriftteekens betreft deze ontcijferd te worden.

Voor inlichtingen op dit gebied houdt zich gaarne aanbevolen

Oosterwolde (Fr)

H. J. POPPING.

(*) Volgens professor Feldmann is „Mal”: een eik, esch, beuk of linde, zelden een berk, waarin het „Malkreuz” X aangebracht was

deun. Crd. 13.1.25

OOSTSTELLINGWERF

OOST STELLINGWERF

± 15000 inw.

Oosterwolde (hoofdplaats), Oud- en Nieuw-Appelscha, Makkinga,
Haulerwijk, Fochteloo, Donkerbroek, Oldeberkoop

OOSTSTELLINGSWERF

EEN DER MOOISTE
HOEKJES VAN
FRIESLAND

door E. van Douwen,
burgemeester van
Ooststellingwerf.

Aan het verzoek van het dagblad *De Standaard*, om iets te schrijven over de gemeente Ooststellingwerf wil ik gaarne voldoen, omdat me daardoor de gelegenheid wordt gegeven op deze gemeente, die lange jaren vrij geïsoleerd, als een achterafhoekje in het Zuid-Oosten van Friesland werd beschouwd, de aandacht te vestigen, die deze door z'n historie en eigenaardige bekoring ten volle verdient. Gelegen op de hoge diluviale gronden is dit gedeelte van Friesland het eerst bevolkt geweest, er zijn sporen die er op wijzen, dat vele eeuwen voor Christus' geboorte reeds volkeren of stammen hier leefden.

Oost- en Weststellingwerff vormden oorspronkelijk één geheel. De bestuurders, wier functies waarschijnlijk overeen kwamen met die van rechters, werden Stellingen genoemd en de naam Stellingwerf is hiervan afgeleid. Als familienaam komt hier nog de naam Stelling en Stellingwerf voor.

De Stellingwerven maakten oudtijds geen deel uit van Friesland, men vindt in de geschiedenis vermeld, dat ze in de middeleeuwen nu eens aan de zijde van Groningen en Drenthe, dan eens aan den kant van Friesland streken tegen den bisschop van Utrecht.

Ten slotte hebben ze zich echter bij Friesland aangesloten.

De bevolking was van Saksischen stam, en hierdoor is direct verklaard hoe de taal in deze gemeente zoo volkomen kan verschillen met het Friesch, dat in de overige plattelandsgemeenten van Friesland wordt gesproken. Deze taal — het *Stellingwerfsch* — wordt in de oudste dorpen der gemeente nog als spreektaal gebruikt; men merkt een Saksischen tongval op, doch de taal komt niet overeen met de dialecten in Drenthe, Groningen of Overijssel.

De gemeente Ooststellingwerf telt op 't oogenblik bijna 15.000 inwoners, heeft een oppervlakte van ± 22.500 H.A. en bestaat uit 11 dorpen.

Behalve 16 openbare en 8 bijzondere scholen bevindt zich in Ooststellingwerf een lagere landbouwschool te Oosterwolde en Oldeberkoop, een huishoudschool te Oldeberkoop, benevens een ambachts-teekenschool in Oosterwolde.

De bodem bestaat hoofdzakelijk uit hoge zandgronden en veen, waarop na de ontwatering der venen, uitgestrekte heidevelden ontstonden. Deze venen zijn thans voor een groot gedeelte verwerkt; de vervening bracht voor ruim 100 jaar de dorpen Haulerwijk en Nieuw Appelscha in opkomst. Beide zijn flinke dorpen. Bij 't oude dorp *Fochteloo* ligt nog 't uitgestrekte *Fochteloo-veen*.

Op de zandgronden wordt landbouw en veeteelt hoofdzakelijk in klein bedrijf uitgeoefend.

De kunstmest heeft gemaakt dat in deze streken uitgestrekte zand- en heidevelden ontgonnen en tot goed bouw- en weiland verwerkt konden worden, zoodat het boerenbedrijf hier — gecombineerd met kippen- en varkenshouderij een gezonden bloei heeft gekend.

Nog vinden we om de meeste dorpen laag hout-boschjes, boschwalletjes, waar in 't voorjaar de grond wit gespikkeld is van anemonen, waar vogelkers, gentiaan, kamperfoelie, brm en gagel, 't oog van den wandelaar bekoren. Langs slootjes en plassen ziet men waterklaver, wollegras, zonnedauw, kortom een groote verscheidenheid van planten, die deze streken met de groote variëteit die we in de vogelwereld opmerken, een dorado maken voor den natuurvorscher.

De glorie van 't natuurschoon in deze gemeente vormen echter de prachtige bosschen en hooge loofboomen in het mooie dorp *Oldeberkoop*, met zijn pas restaureerde kerk en toren, de „blauwe bosch bij Haulerwijk" en lest best — 't natuurmonument „de Appelschaster duinen" bij *Oud-Appelscha*. Dit gedeelte van Ooststellingwerf doet aan de mooiste plekken van de Veluwe denken. Over 'n uitgestrektheid van 120 H.A. liggen daar de gele zandduinen en zandverstuivingen, waarvan de 24 M. hooge Boschberg, 't hoogste punt van Friesland is en vanwaar men op den uitzichtoren een prachtig panorama geniet. Uitgestrekte bosschen, in ongerepte natuurstaat, maken dit gedeelte tot een van de mooiste hoekjes van onze provincie. Door 't Staatsboschbeheer wordt steeds meer bosch aangeplant en door het uitzaaien van lupinen en 't plaatsen van nestkastjes enz. wordt de omgeving steeds aantrekkelijker gemaakt voor den wandelaar. Deze omgeving trekt dan ook veel toeristen.

Deze duinen en bosschen behooren onder Oud-Appelscha, aan de bosschen grenzen bouw- en weiland en de kleine oude woningen en boerderijtjes steken schilderachtig af tegen den donkeren achtergrond der denboschen. Door deze

bosschen is voor een paar jaar een weg gemaakt, die Drenthe naar dezen kant ontsluit. Aan dezen weg, te midden van heide, ontginningen en boschjes, ligt de jeugdherberg „Us blauw hiem" voor enkele jaren geopend.

Nieuw-Appelscha, de veenkolonie langs de Compagnonsvaart, vierde in 1927 haar 100-jarig bestaan en is een flink dorp. Nadat men bij het Compagnonshotel genoemde vaart oversteekt, bereikt men na een wandeling van een half uur de mooie Compagnonsbosschen met hoog opgaand naaldhout.

Aan de Compagnonsvaart, die de gemeente van het N.O. naar 't Z.W. doorsnijdt en ten dienste der vervening is gegraven, ligt ook de tegenwoordige hoofdplaats der gemeente: *Oosterwolde*.

In vroeger tijd was de zetel van het gemeentebestuur, afwisselend in Oldeberkoop en *Makkinga*, pas na de opkomst der veenkolonies Haulerwijk en Appelscha, waardoor 't Noorden en Oosten van de gemeente meer bevolkt werden, was het van betekenis 't bestuur der Gemeente meer naar 't midden, naar Oosterwolde over te brengen.

Lang heeft Oosterwolde zeer geïsoleerd gelegen, de aanleg van een tram maakte dat 't van Assen, Steenwijk en Heerenveen gemakkelijk werd te bereiken, terwijl thans autobussen langs de bijzonder goede, breede geasphalteerde wegen mede voor de communicatie met omliggende dorpen en steden zorgdragen.

Weinig dorpen zijn in een kwarteeuw zoo sterk vooruitgegaan als Oosterwolde. Van 'n klein, afgelegen, in 't groen verscholen dorpje is 't uitgegroeid tot een flinke nette plaats, met goed hotelwezen en flinke winkelzaken.

Trots de moderniseering door aanleg van nieuwe straten en trottoirs is er zooveel mogelijk naar gestreefd het natuurschoon, dat de plaats en omgeving biedt, te sparen. Zoo werd onmiddellijk bij het dorp 't „Wandelbosch" door V.V.V. aangekocht en onderhouden en bleven de prachtige oude eikenboomen in de onmiddellijke nabijheid van het dorp aan den weg naar Appelscha gespaard. Hooge esschen, lage weilanden, talrijke gehuchten met hoog opgaand hout om de boerderijen, zandweggetjes, boschwalletjes maken de omgeving van 't dorp aantrekkelijk en geven gelegenheid tot talrijke wandelingen.

Oosterwolde en zijn omgeving is zeer oud. In den omtrek zijn vooral in de laatste jaren op initiatief van en mede onder leiding van den heer Popping, archaeoloog, te Oosterwolde, hoogst belangwekkende en interessante opgravingen en vondsten gedaan.

Oosterwolde, den 12 Januari 1934.

LOCHTENREK.

De schoonste praehistorische steencultuur van ons land.

(Met teekeningen van den schrijver).

I.

Aan het eind van een hoogen rug, die Zuid-Noord naar onze rivier de Kuinder loopt, met aan zijn rechterzijde het bijstroompje Het Kleindiep, lag over de rivier en haar onvasten veenachtigen oever in vroegere jaren een primitief bruggetje. Nog voor ongeveer vijftig jaren kende men dezen overgang over den Kuinder.

Het was de, ook op kaarten bekende, voorde of overgang „Luchtenrek”.

Het terrein behoort onder het gebied van

het dorp Makkinga. De zandrug, waarover de weg naar „Luchtenrek” liep, teekent zich reeds duidelijk af achter de boerderij van den heer R. Stelma, thans „La Madeleine” gedoopt, en loopt dan vrijwel Noord-Zuid naar den Kuinder. Het Kleindiep aan de oostzijde was hier de grens tuschen de dorpen Oosterwolde en Makkinga.

Dergelijke oude sporen en voetpaden, die door den aanleg van de verharde wegen van den modernen tijd vaak zijn vervallen, beteekenden veelal meer dan louter een verbinding over een korteren afstand van enkel een paar dorpen of streken. Bij onze archaeologische onderzoekingen op de maagdelijke gronden van ons vaderland hebben we ervaren, dat vele van die heurwegen eehier vanaf de eerste menschelijke bewoning van ons land dateeren en als trekwegen door mensch en dier zijn gebruikt. We constateerden dit o.a. bij den „ouden Drentschen weg” door het Bakkeveenster Mandeveld.

Hoeveel liggen er nog in de uitgestrekte heidevelden, de door voetgangers en voertuigen uitgeholde en verstoven wegen, soms zelfs een serie van diep uitgereden sporen naast elkaar. Hoeveel malen moet hier de

boerenkar, de post- en de reiskoets, de voetganger langs zijn getrokken, vóórdát de harde heibodem zoo diep was ingesnedden, dat er naast weder een nieuw eepoor moest worden aangelegd?

Vele eeuwen terug waren deze oude heurwegen aangewezen als de trekwegen voor de stammen, de volken. En hun slingering door het landschap was geen toevalligheid. Het was evenmin toeval, dat ook over Luchtenrek een d'er oude routes lag.

Neen, het was een door het natuurlijke landschap aan den mensch opgedrongen noodzakelijkheid, dat deze irekwegen in oerouden tijd ter plaatse ontstonden. Oorspronkelijk werden reeds omstreeks den ijstijd de wegen van den mensch bepaald door die van zijn jachtdieren; eenige correctie werd hierop aangebracht door natuurlijke hinderpalen in het landschap.

Luchtenrek.

Wat beduidt deze naam?

Op de kaart van Bekhoff (1849) wordt ze geschreven: Luchtenrek. We beschouwen dit Luchtenrek als een wat deftige schrijfwijze van het Luchtenrek in den volksmond.

Loch = gat, opening, hiaat, ruimte, „oder eine Lücke, die in der Tiefe begrenzt ist, oder eine Lücke, die weder nach oben, noch nach unten, resp. weder nach vorn, noch

nach hinten eine feste Grenze hat, sondern nur an den Seiten”. (Hermann Paul, Deutsches Wörterbuch).

Rek = houtwerk, getimmerte.

Luchtenrek zal dus vermoedelijk beteekenen: houten getimmerte (brug) over een ruimte, gat. In ons geval: houten brug over een diepe, hindernis, in den trekweg.

Deze naamverklaring klopt met de werkelijkheid; immers, eenige tientallen jaren terug bevond zich hier nog een bruggetje

of vlonder over den stroom als verbinding van den hier door de rivier verbroken diluvialen rug.

Wat zegt ons de naam Luchtenrek nog meer?

Dat de overgang in den vorm van een getimmerte (hoe primitief dit houtwerk oorspronkelijk dan ook geweest moge zijn) reeds bestond in een tijd, die ver achter ons ligt. In een tijd immers, dat het landvolk hier een taal sprak, waarvan vele woorden

door onze hedendaagsche bevolking niet meer worden verstaan.

Maar nog lang voor den tijd, dat de stammen in den omtrek voor hun communicatie een bruggetje over de rivier sloegen, was Luchtenrek reeds een plaats, waar de rivier een veel gebruikten trekweg sneed. Hier was een plaats van overgang, een voorde.

En dan gaan we niet terug in de geschiedenis met honderden van jaren, doch met minstens twintigduizend jaar. Naar den tijd, dat

de laatste ijstijd

hier nog zijn invloed deed gevoelen, hier een koud, vrijwel arctisch klimaat heerschte.

Want de tallooze, de duizenden vuursteenwerktuigen, die in den zandrug bij Luchtenrek verborgen liggen, hebben ons verteld, dat de mensch van omstreeks den laatsten ijstijd hier zeer lang of zeer vaak heeft gezeld. Terwijl voor hem en aan weerszijden van hem zich waterland uitstrecte, een groot deel van het jaar in den ban van sneeuw en ijs, richtte hij op deze hoogte zijn hutten op en trachtte hij zijn jachtdieren aan de voorde te verschalken.

Ook zijn er eenige sporen, dat ook stammen van latere tijden hier langs zijn getrokken, doch van legerplaatsen uit die jongere perioden is nog niets ontdekt.

In de groote hoeveelheid werktuigen, die tot dusverre werden opgegraven, komen twee stroomingen tot uiting, twee cultuurfasen. De eene komt vrijwel overeen met de culturen te Donkerbroek en Oosterwolde (Prandinge), de andere met de Veluwsche cultuur van Elepeet en de Sleeswijk-Holsteinsche van Wellingsbüttel. Beide zullen in het raam van 't Fransche Aurignac-Magdaleniën ondergebracht moeten worden, zonder hiermee nochtans geheel overeen te stemmen.

Oosterwolde.

E. J. POPPING,

LOCHTENREK.

De schoonste praehistorische steen-

cultuur van ons land.

(Met teekeningen van den sculpteur).

II.

De oudere phase laten we thans rusten;

deze hebben we reeds een paar maal in

tijdschrift-artikelen behandeld.

We willen het meer hebben over de jon-

gere strooming, een cultuur, die we lot op

heden de schoonste noemen van alle ons be-

kende in binnen- en buitenland. Hier is door

menschen met primitive hulptmiddelen het

toppunt bereikt in de vuursteentechniek. Er

is nu een schakeel we ter vergelijking met

de stukken met oppervlakte-reflectie uit

Southern en jongere-typer, omdat deze

ten slotte een geheel andere techniek ver-

legenswoordigen.

Maar het is niet alleen de schoonheid van

viele dezer werktuigen die de Markingster

cultuur tot een unicum stempt, ook door de

veelheid van vormen, w.o. typen die men

elders nog te vergeete zoekt, is dit etalon

van groote betekenis.

Waar we de beide cultuurphases hier

oplossen, daar kunnen we dit natuurlijk al-

leen in groote lijnen doen. Waar hier de

producten van twee culturen in één terrein

liggen, is het vanzelfsprekend, dat niet van

alleen steen is te zeggen tot welke periode

zij behoort, vooral ook daar deze stroomin-

gen langzaam in elkander overgaan.

Behalve misschien enkele grotere stuk-

ken, zooals de no's 46 en 47, kunnen de hier

afgebeelde werktuigen echter zoowel in type

als in afmeting tot de jongere groep ge-

rekend worden. Meestes met afgestompten

ruig, gelijk no. 41, komen in de beide phases

voor.

Onwillekeurig komt bij het aanschouwen

van den rijkten en zeer gevarieerden inven-

taris de vraag bij ons op: waartoe toch heb-

ben de menschen uit dien grijzen voor tijd

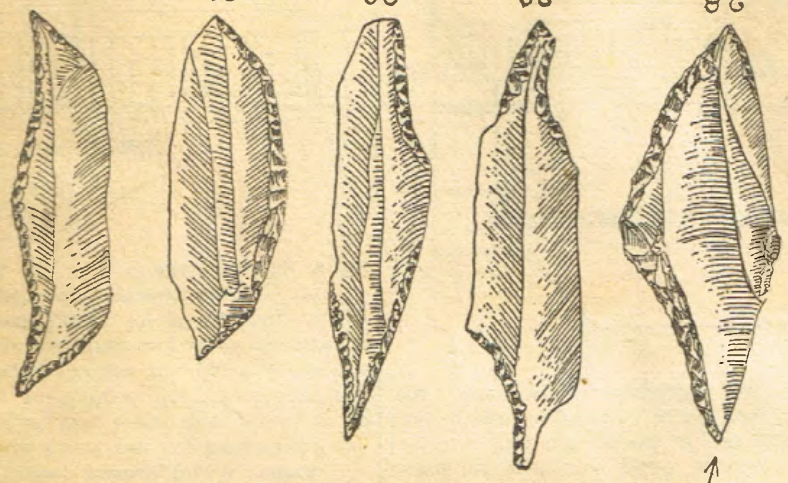
al die instrumenten gebruikt?

palaesolithicum moeten rekenen. Het is toch

de kleinere exemplaren ook tot het jong-

jong-palaesolithicische stations zijn aangevrol-

ten, de kleinere echter niet. Toch zullen we

omvassend zijn een jongere cultuur aan te

heeft andere typen.

Ben groot deel der werktuigen kan echter

onmogelijk als wapen onderdeel ge-

meend hebben.

Typen als no. 46 — het afgebeelde exem-

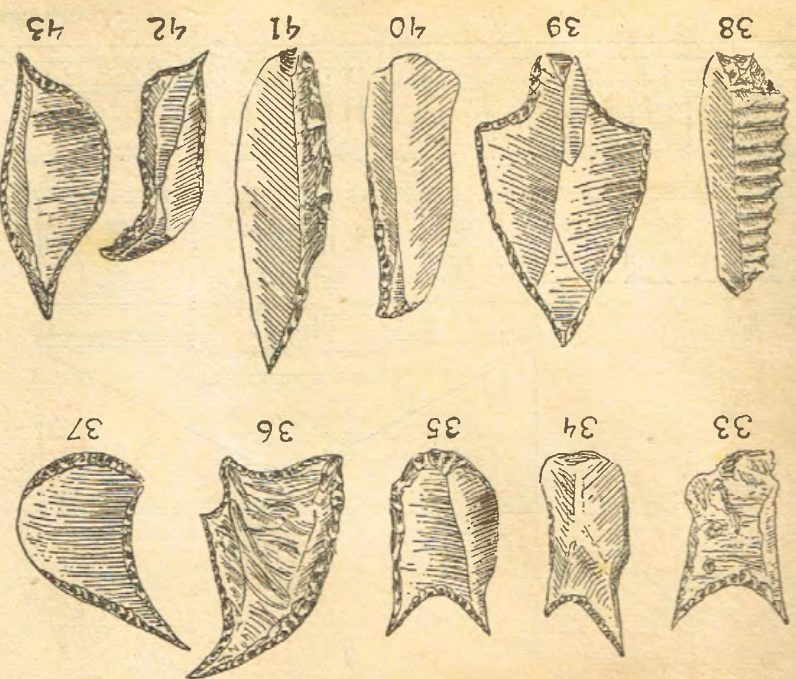
plar is buitengewoon groot en zeer fraai

van lijn — zijn schabbers. Men meent, dat

de praehistorische jagers hiermede o.a. het

vleesch van de beenderen van hun wild

schraapten. De overvloed, het groote kwaa-

tum, dat van deze werktuigen in echter

ledert alhier wordt aangevoelen, rechta-

digt echter om meerdere doeleinden voor

deze artefacten aan te nemen. We meenen

dan ook, dat de schabbers levens werden

gebruikt voor het gladmaken, gladschaven

van houten en beenen gereedschappen en

wapens. Hier toe behooren de houten pijlen

en speren en beenen eperpunten. Om deze

werktuigen en wapens, waar gewascht, van

een zuivere ronding te voorzien, benutte

men de z.g. hoeschabbers. Fig. 19 is een

gereetoucheerde spits met aan zijn basis een

inbochtning tot hoeschabber. Nog kleinere

hoeschabbers dienden o.a. om beenen naad-

jes te ronden.

Sommige houten of beenen voorwerpen

moeten van een gat worden voorzien. Hier-

voor werden boren van vuursteen gebruikt.

No. 47 is een zware, dubbele boor, waar-

mee men een gat kan boren met een ind-

deling van 15 m.M. Men vergelijkte hiermee

de mikro-boortjes no. 48 en 49, waarmede

gastjes in beenen naaldjes konden worden

gemaakt. Verder doorboorde men o.a. de-

rentanden en eehelven, die als eivaderen,

hangens, werden gebruikt.

De no's 38 en 41 zijn z.g. burtjes of gra-

veertjes. Beschouwen we b.v. de herte-

hoornen werktuigen uit het Kuinderdal aan-

dachtig, dan zien we, dat ter plaatse waar

het hoorn is „afgezaagd“, een geul in ring-

vorm om den slang was gekerfd tot aan de

sponzachtige, wekere binnenste deelen. Dit

kerven nu geschiedde met dergelijke burtjes.

Had men de geul diep genoeg aangebracht,

kan werd verder de slang misstellen voor

de knie, eenvoudig doormidden gebroken

Mogelijk werden op dergelijke wijze ook

boomtakken „afgezaagd“.

LOCHTENREK.

De schoonste praehistorische steencultuur van ons land.

(Met teekeningen van den schnijver).

III.

Dan werden deze burijs tevens gebruikt voor het versieren, van graverwerk voorzien, van been, ivoor en vermoedelijk ook van hout.

De beide burijs, hier afgebeeld, dienden tevens voor andere doeleinden. No. 44 is mede schrabber; no 28 heeft aan het benedeneind een geretoucheerde spits, terwijl een deel van de eene zijde als mes kon worden gebruikt.

Niet altijd is de nabewerking (retoucheering) van den steen aangebracht om 't werktuig voor zijn eigenlijke doel geschikt te maken. Er was soms een secundaire reden. Bij de mesjes met afgestompten rug, zie fig. 31 en 41, was de retoucheering (afstomping) van de eene zijde alleen bedoeld om de vingers bij den druk er op bij het gebruik niet te beschadigen. No. 45 is een mes, waarvan ook de ronde rug is afgestompt ter beveiliging van de hand. Hetzelfde zien we bij het kostelijke pennemesje no. 22. De retoucheering van het benedeneinde van de gekromde spits no. 18 is aangebracht om het voorwerp geschikt te maken om te schachten in been of hout. No. 31 is rondom geretoucheerd; vermoedelijk werd echter alleen de spits gebruikt en is de verdere retouche alleen aangebracht om het voorwerp beter te kunnen hanteren.

Zoals men ziet, van sommige werktuigvormen kunnen we het doel, waarvoor ze werden gebruikt, nog nagaan. Maar bij vele andere tasten we in het duister.

Waarvoor b.v. gebruikte men een instrumentje als no. 25? Of „hoortjes“ als 27 en 33—35? De laatsten als boortjes, priemen, en tevens als holschrabbertjes?

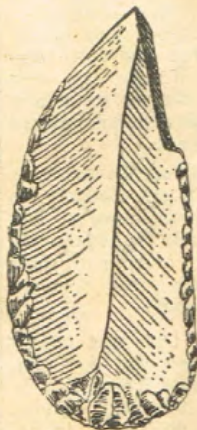
Dan het instrumentje no. 21 met zijn naaldfijne priemen. Wanneer we dit als boortje gingen gebruiken, dan zouden de teere puntjes, die met wonderbaarlijke kunstvaardigheid zijn aangebracht, onmiddellijk afknappen.

Men gaat soms graag een vergelijking trekken tusschen de culturen van onze steentijd-voorzaten en die van de primitieve volkstammen uit onzen tijd. Dit moet echter zeer voorzichtig geschieden. Australische

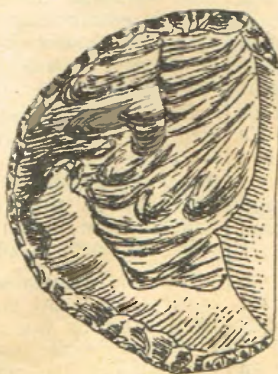
stammen hadden b.v. voor kort nog een steencultuur, die ver beneden die van onze voorouders van voor 20.000 jaar stond. Intusschen, de voorliefde van vele primitieve volken voor opzichtigheid, die zich o.a. uitte in

tatouering van het lichaam,

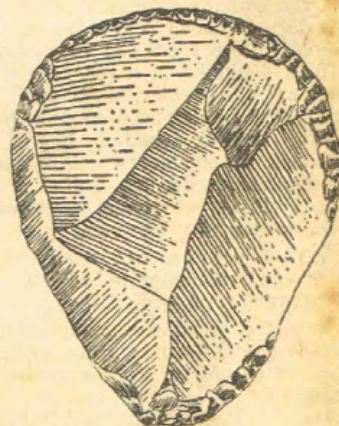
heeft men ook overgebracht naar onze oorspronkelijken. Men weet immers ook, dat deze gaarne roode kleurstoffen (oker) met zich voerden en die voor allerlei doeleinden gebruikten. (Ook het station Makkinga leverde reeds oker op). Welnu, die fijn gepunte werktuigjes leenen zich goed voor tatouerings-instrumentjes. Maar we kunnen ook zeggen, dat ze zich zeer goed leenden om een splinter of doorn uit het vleesch te halen of tot andere kleine operaties.

44

45

46

We weten verder, dat deze prae-historische menschen hun werktuigen van hoorn en been fraai versierden. Maar zullen ze ook hun houten gereedschappen niet van versieringen, snij- en kerfwerk hebben voorzien? Het kunstgevoel, dat zij aan den dag hebben gelegd in hun teekeningen in de grotten, in de bewerking der silex, in het snijwerk op been, zullen ze ook tot uiting hebben gebracht op gemakkelijker vergankelijke stoffen. Maar deze zijn geheel vernietigd door den tand des tijds.

Hier ligt nog een vruchtbaar terrein voor hypothesen. Maar met hypothesen houden we ons liever niet op. Laten we dus zeggen, dat de cultuur van Lochtenrek zeer vele werktuigtypen oplevert, waarvan de betekenis ons nog onbekend is. Het station is er niet minder belangrijk, niet minder interessant om.

Zonder ons nu verder in het doeleinde, waarvoor ze werden gebruikt, te willen verdiepen, wijzen we op de werktuigjes nos 16 en 17. Wat een kunstvaardigheid, wat een kennis van de techniek der silexbewerking moet toch de fabrikant dezer voorwerpen hebben bezeten! En welk een gevoel voor schoone lijnen moeten deze menschen hebben gehad. Men zie in dit verband ook nog eens de serie pijlspitsjes nos. 1—15. De grootere typen zijn ook — schoon spaarzaam — in het buitenland gevonden. Maar de stukken daar kunnen zich in schoonheid niet meten met de Makkingaster.

We wijzen nog op het zaagje, no. 28, waarbij de vervaardiger handig partij heeft getrokken van merkwaardige en zeldzame welvingen in het oppervlak van 't steentje; op de schitterende boor no. 20, die jammer genoeg, gebroken voor den dag is gekomen.

We zouden zoo door kunnen gaan, want in onze collectie van Lochtenrek zijn vele tientallen juweeltjes. Maar het vorenstaande zal voldoende zijn — al kunnen de teekeningen slechts zeer onvoldoende de werkelijke schoonheid der steentjes, die vaak door hun kleuren ook aantrekken, weergeven — om aan te toonen, dat de cultuur van Makkinga als een unicum in ons land en zelfs daarbuiten mag aangemerkt worden. Het is natuurlijk moeilijk aan te nemen, dat Makkinga in sommige typen een monopolie bezit. We zijn dan ook overtuigd, dat bij verdere zorgvuldige nasporingen te zijner tijd meerdere stations zullen opduiken, waar men vrijwel analoge culturen zal aantreffen. Want er ligt nog zooveel veld voor archaeologisch onderzoek braak. Evenwel, tot op heden kunnen we deze cultuur de schoonste van ons land noemen.

Dit jaar zal het onderzoek der terreinen op bredere basis worden voortgezet. We konden ons hierbij van de hulp verzekeren van den archaeoloog den heer Dr. v. Giffen, terwijl de heer Mr. Florschütz pollen-analytische onderzoekingen zal verrichten. Ook zullen dan aan het veen aan den overgang zijn geheimen worden ontnomen. We willen hopen, dat verdere vondsten, ook van been en hoorn, in denzelfden geest als tot heden mogen zijn en dat chronologische vraagstukken dan oplossing vinden. Opdat de Kuinder culturen nog meer een grondslag zullen vormen voor verdere bestudeering onzer vaderlandsche praehistorie.

Oosterwolde.

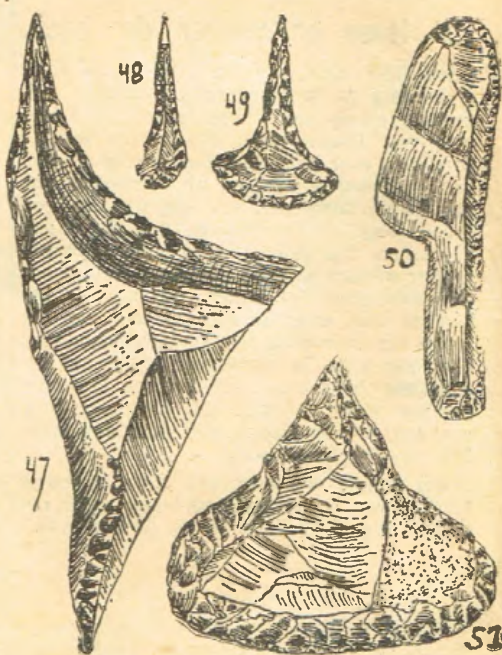
H. J. POPPING.

P.S. De heer St. Duursma te Drachten schrijft ons:

„Ik lees in Stads- en Dorpskroniek van Friesland (1700—1800) van Dr. G. A. Wumkes op blz. 369 (16 Juli 1791) het volgende:

„De gecommiteerden van het Lugtenrek besteden aan het slaan van twee dammen en het droogmaken, verders een houten set te maken in de rivier de Kuinder tusschen Makkinga en Donkerbroek”.

Voor 143 jaar waren er dus nog gecommiteerden over het Lugtenrek”.

51

DE BEWONING VAN FRIESLAND IN VOORHISTORISCHEN TIJD.

117

Aan den heer H. J. Popping komt ontegenzeggelijk groote verdienste toe wegens zijne prestaties op het gebied der praktische oudheidkunde. Met zijne publicatie onder bovenstaanden titel en het daarbij gevoegde kaartje, opgenomen in vorige nummers van dit blad, heeft hij zich echter blijkbaar op een terrein gewaagd, waar hij niet zoo goed thuis is als in de stuf- en heidevelden van den Zuid-Oosthoek.

Hoewel een nieuwsblad eigenlijk niet het aangewezen orgaan is voor het aansnijden en bespreken van wetenschappelijke vraagstukken, is het toch gewenscht om in dit zelfde blad de beschouwingen van den heer Popping te toetsen, om te voorkomen, dat onjuiste meeningen ingang zouden vinden bij den belangstellenden lezer.

De heer Popping wil de prae-historische kaart van Friesland vaststellen en levert daartoe reeds een uitgewerkt ontwerp. Wat schrijver zich voorstelt, is echter voor Friesland onmogelijk en het door hem gegeven kaartje heeft dan ook zoo goed als geen waarde. Het berust op een dwaling, en er zijn bij de vaststelling ervan veel te weinig gegevens benut.

De schrijver stippelt op dit kaartje een zeer uitgestrekt gebied uit, dat volgens hem tot in de vroege middeleeuwen onbewoond, „steriel“, is gebleven, doordat het met dichte bosschen was bedekt en eerst bewoonbaar werd nadat de mensch in staat was deze bosschen te rooien.

Eene bespreking van schrijver's beschouwingen is uitermate lastig, daar elke definitie van de gebezigde terminologie ontbreekt. Waar laat schr. de prae-historie voor Friesland eindigen? Waar stelt hij haar begin? Wat verstaat hij onder de vroege middeleeuwen?

Men kan de middeleeuwen doen aanvangen bij den val van het West-Romeinsche Keizerrijk in 476 en doen eindigen met de ontdekking van Amerika in 1492, naar de meest gebruikelijke methode. Dient men dan de vroege middeleeuwen te rekenen tot h. v. Karel den Groeten, 800?

Laat schr. voor Friesland de prae-historie eindigen aan den aanvang der middeleeuwen? Dien indruk verkrijgt men uit het artikel wel. Dan valt daar dus ook de tijd der Romeinen onder?

Omtrent dergelijke vragen zou eerst zekereheid moeten bestaan, voordat een vruchtbaar discussie kan worden aangevangen. Men kan het er echter in dit geval ook zonder stellen, omdat schr.'s redeneering berust op eene dwaling in de grondstelling, waardoor hij tot conclusies komt, die met alles wat tot nog toe vaststaat of (en) wordt aangenomen, in strijd zijn.

Deze dwaling spruit voort uit eene onjuiste kennis van Friesland's geologische geschiedenis. Schr. meent, dat de venen eerst zijn ontstaan „in het eerste millennium na Chr.“, dus in 1 tot 1000 na Chr., dat zij met dichte bosschen bezet zijn geweest, ja, uit het slot van zijn artikel moet men zelfs opmaken, dat de klei bosschen door de zee verwoest zijn.

Waar al deze meeningen zijn van a tot z onjuist.

Vaars de jongste praktische onderzoekingen is

de geologische geschiedenis van ons gewest

in korte trekken als volgt. (Rapport betreffende Centr. Drinkwatervoorziening, aan Genl. Staten uitgebraact door het Rijksbureau voor Drinkwatervoorziening, 1916, gepubliceerd op 299 grondboringen)
Een groot deel van Friesland heeft behoord tot de bovenpliocene zee; (pliocen is de bovenste laag van het tertiaire tijdperk; naar de nieuwste onderzoekingen leefden er toen reeds menschen!); de kustlijn liep van Oosten van Suameer. Tegen den aanvang van het diluvium is deze zee drooggevallen. Tot aan de komst van het landijs was een voortdurende ophooping van den bodem plaats door rivieren. De sterk hellende oppervlakte werd in glaciële tijden over de grondmoraine van het landijs bedekt. De wij nu nog als een vrijwel samenhangende keulemlaag in den bodem aantreffen.

Bij de afsmelting van het landijs hebben de post-glaciële beken er toe bijgedragen om de helling en de ongelijkmatigheid van het terrein te verminderen. In den ondergrond van het huidige kleigebied ontstond daardoor ophooping. In dezen na-ijstijd moeten wij de eerste sporen van het steentijdperk zoeken.

Vervolgens drong de zee weder verder landwaarts, doch niet zoover als de voormalige pliocene zee. Er werd plaatselijk een weinig breede inham of golf gevormd.

Daarna werd deze landstreek weer aan den invloed der zee onttrokken en met veenplassen overdekt. De daling van het land bewerkte ten slotte dat de kuststreek onder den zeespiegel kwam te liggen en de veenlagen bedekt werden met alluviale klei resp. zandlagen.

Na deze prae-historische transgressie is een groot deel der kleilanden gevormd en hoewel de verhouding tusschen land en zee daarna niet ongewijzigd bleef, zijn er buiten de oostgrens van de huidige zeekei geene zee-afzettingen aanwezig. 1)

Uit dit overzicht blijkt dus, dat hoewel onze bodem sinds het tertiair zeer sterk gedaald is (den bodem der bovenpliocene zee, die eens droog lag, treft men thans op 227 M. diepte aan!) er plaatselijk toch niet mag worden gesproken van een onafgebroken doorgezette daling. Het was een afwisselend dalen en rijzen, een winnen en zich weer terugtrekken van de zee. Hoe voorzichtig men in dezen met de conclusie moet zijn, blijkt uit den slotzin van bovenaangehaald gedeelte van het rapport: „Voor de kwestie van de bodemdaling in alluvialen, doch ook in historischen tijd, is het van belang den postglaciëlen ondergrond ter plaatse te kennen“.

Verder blijkt uit dit onderzoek, dat de venen niet ontstaan zijn na de zeekei, doch ver daarvoor, in prae-historische tijden. Integendeel, de klei is afgezet bovenop het laagveen, nadat dit onder het zeewater was gezakt. Het laagveen is dus ouder dan de klei en niet ontstaan in het eerste millennium na Chr., doch zeker vóór het eerste millennium voor Chr., een verschil van een kleine 2000 jaar!

Ten slotte blijkt, dat vóór de veenvorming het droge, dus bewoonbare diluvium zich verder westwaarts heeft uitgestrekt dan thans. Het veen ligt op dat diluvium. Niets belet om aan te nemen, dat er onder dit veen sporen van vroegere bewoning aanwezig zijn. Er zijn wel geen vondsten, die het bewijzen, doch het tegendeel is ook niet te bewijzen en de heer P. zal wel de eerste zijn om te erkennen, hoe diep cultuurresten onder het tegenwoordige cultuuroppervlak verborgen kunnen liggen. In dit verband herinner ik slechts aan het vinden van prae-historische grafplaatzen in den tegenwoordigen Noordzeebodem.

Waar dus in Friesland het diluviale cultuuroppervlak weggedoken is onder de latere alluviale lagen, daar is het onmogelijk om met eenige kans op juistheid de westerlijke grens van de prae-historische culturen aan te wijzen.

Doch tevens blijkt hieruit, dat het groote gebied, door schr. als steriel aangegeven, en dat in hoofdzaak het laagveen omvat, in de tijden voor de veenvorming, dus in vroeg prae-historische tijden, best bewoond kan zijn geweest. Zeker zijn in deze tijden de verbanden tusschen de Gaasterlandsche en de Ooststellingwerfsche cultuur te zoeken, en als er nog resten van aanwezig zijn, dan zal men die stellig niet aan de tegenwoordige bodemoppervlakte, het laagveen, vinden, doch in den ondergrond.

Men kan het dus zoo stellen, dat het gebied door schr. als onbewoond aangegeven, vroeger bewoonbaar is geweest, doch later onbewoonbaar is geworden. Bijvoorbeeld (dit voorbeeld wordt slechts als mogelijkheid gegeven) in den middensteentijd en een deel van den nieuwen steentijd was dit terrein bewoonbaar; in den bronstijd en den vroegen ijertijd was het onbewoonbaar; in vroeg-historischen tijd werd het opnieuw bewoonbaar.

Als oorzaak der onbewoonbaarheid stelt schr. de dichte bebossing. Deze meening is onjuist. Niet het bosch, doch het water maakte deze streken ongeschikt voor vestiging.

Dit laagveen is, zooals we hebben gezien, ontstaan in veenplassen en het is tot op den huidige tijd (voor de inpoldering) waterrijk en drassig gebleven. Op een dergelijken bodem groeien geen dichte bosschen. Die heeft men op hooger en grond te zoeken.

Toch werd juist dit gebied, en niet de hooge gronden, zooals schr. terecht opmerkt, eertijds „de Wouden“ genoemd. Schr. dwaalt echter in de beteekenis van dit oud-Friesche woord. Het beteekent niet „groot bosch“, doch eenvoudig „hout“ (vgl. Eng. „wood“), ongeveer dus hetzelfde als „holt“ in Oudehollands enz. Naar algemeene opvatting heeft men onder „de wouden“ te verstaan lage, moerassige streken met verspreid liggend struikgewas en alleenstaande lichtere boomsoorten, vooral eizen en wilgen.

Vandaar ook, dat men plaatsen met namen, die op „woude“ uitgaan, bijna zonder uitzondering aantreft in laaggelegen streken en slechts zelden op den hoogen zandbodem. Er waren in die streken nimmer bosschen te rooien en plaatsnamen op „-rode“, door schr. aangehaald, komen dan ook in Friesland niet voor, doch wel op den hoogen zandgrond elders.

De verwijzing naar het hoogveencomplex Leek-Smulde, door schr. gegeven, gaat ten eenenmale mank. Het hoogveen is immers ontstaan op hooggelegen gronden in uithollingen, die niet konden afwateren.

Het spreekt vanzelf, dat rondom deze uithollingen de bodem overal bewoonbaar was. Onze laagveestreken zijn echter eerst bewoonbaar geworden, nadat de veenvorming zoover was voortgeschreden, dat de oppervlakte droog en vast werd. Met de kunst om bosschen te rooien heeft dit niets te maken. Wel echter met de kwestie der overbevolking van aangrenzende gebieden.

Nu is het een feit, dat in prae-historischen tijd

de Friesche klei zeer dicht bevolkt

moet zijn geweest, waarschijnlijk dichter dan thans, getuige het aantal van meer dan 500 terpen, dat er werd aangetroffen.

Oorspronkelijk woonden deze oude Friezen op den „beganen grond“. Toen lag de bodem dus nog droog voor de hoogste vloed. Eerst later is men, door de vloedverhooging, veroorzaakt door bodemdaling, gedwongen woonheuvels op te werpen. Het zal echter toen ook zoo zijn geweest, althans in den eersten tijd, dat alleen bij hooge vloedden het land onder water liep; anders kon men er immers geen enkel vorm van bedrijf uitoefenen!

Nu is er juist met den aanvang der vroege middeleeuwen, tusschen 400 en 500, een sterke aanwas van de bevolking opgetreden door de vestiging der Saksers in deze streken (geen land-, maar zee-Saksers), die zich zoo innig met de Friezen hebben vermengd, dat hunne culturen later niet meer te scheiden zijn. Van dezen tijd af kan de bezetting der bewoonbaar geworden laagveestreken een aanvang hebben genomen. Dat de oostelijke zandstreken reeds zeer vroeg door de Friezen zijn bezet, blijkt om uit het schedelonderzoek van dr. Nyéssen, gepubliceerd in diens „The passing of the Frisians“.

Omtrent deze uitbreiding van Friesche woonsteden over ons gewest, geeft de heer Popping slechts een

deels onjuiste voorstel in dezen conclusies worden uit zijne opmerking no. 1, Saksische bevolking van baar alleen steunende „werstal“—„stellingwerf“ zijn echter beide bij uitspraken. Hoe denkt de schr. stalboom-Verbond?

Schr. concludeert, dat „tot middeleeuwen“ het door hem gebied onbewoond is geweest. Deze vage tijds aanduiding stellet 476 tot 800, dan is zijne conclusie deels onjuist. Althans voor zoover gedeelten van dit gebied betreffen, ste deel ervan is zelfs thans nog schaars bevolkt of zelfs onbewoond. hoofde van den waterrijkdom en d'sigen bodem.

Met betrekking tot de prae-hist. deze conclusie zelfs niet geheel juist, de, want het zoeken van prae-hist. cultuurresten op het laagveen heeft min reden als het zoeken ervan op het oppervlak. Iets anders is echter, dat op in dit veen liggende zandeilanden, in den aangrenzenden en in den er onder liggenden

den zandbodem prae-historische resten kunnen worden aangetroffen. En hiervan zijn dan ook inderdaad voorbeelden aanwezig.

Op de critiek, welke schrjver op de beschouwingen van dr. Van Giffen levert, behoeft hier niet te worden ingegaan. Waar van bosschen geen sprake is, ligt dit gedeelte van schr.'s betoog geheel buiten het onderwerp.

Wenden wij ons thans tot het door schrjver verstrekte kaartje, voorzoover Friesland betreft. (Uit cultuur-historisch oogpunt kan de Zuid-Oosthoek daarbij buiten beschouwing blijven). Op bijgaand kaartje is de door schr. opgestelde grens van het z.g. onbewoonde gebied aangegeven, benevens het laagveengebied en de meren. Daaronder treft men een schematische voorstelling van den loop der grondlagen onder Friesland aan, getrokken uit de profielen uit het bovenaangehaald rapport.

Reeds bij oppervlakkig onderzoek blijkt dat in dit gebied heel wat prae- of vroeg-historische vondsten zijn aangetroffen, ja zelfs, dat er binnen de door den heer Popping getrokken grenslijn terpen voorkomen. Alleen reeds de lijst der Nederlandsche Monumenten verstrekt de volgende gegevens:

Driesum, Romeinsche munt uit een terp, Workum, vuursteen bijhamer in een terp; Warga, voor-karolingisch Friesch potje en vischuetverzwaren in een terp (deze plaats kan op het kaartje nog buiten de grenslijn vallen); Nijega (Small.), strijdhamer van serpentijnsteen en vuursteen dolken, De Wilgen (Small.), bijl van gepolijste hoornsteen, Beetsterzwaag, een knodssteen met steelopening uit de Boorne vallei; Terwispel, een aantal sceatta's uit de zevende eeuw; Kollum, Saksische bolpot, 7de eeuw; Westergeest, Friesch-merovingische gouden vingerring uit Ters de Sol, 7de eeuw; Oudwoude, Saksische bolpot, zevende eeuw; 62 Karol. denariën, negende eeuw.

Nu moge zijn op te merken, dat het hier losse vondsten betreft, dat zij alle in de nabijheid van gevestigde woonplaatsen zijn aangetroffen, zegt toch wel iets

Bovendien zijn er gevallen, waarbij vondsten niet officieel ter kennis komen of te loor gaan. Zoo is b.v. bij de opruiming van het Oudhof te Luinjeberd, een oude begraafplaats, uit den ondergrond een aantal urnen te voorschijn gekomen. Eveneens zijn onder Garjip urnen opgegraven en in den omtrek van Wartena schijnt men ze ook te vinden.

Dat voorzoover betreft de vondsten. Er zullen wel meerdere zijn, doch ik beschik thans niet over alle gegevens

Een andere aanwijzing leveren de kerken. Wanneer een dorp zich reeds in 1100 de weelde kon veroorloven om een steenen kerk te bouwen, dan mag men er zeker van zijn, dat dit dorp reeds eeuwen heeft bestaan, temeer waar bekend is, dat de oudste kerken zijn verzezen op voormalige heidensche offerplaatsen

z.g. onbewoonde gebied ten aan, die mede tot de oudwest behooren. Ik noem: Rinjip den rand) p.m. 1000; Rood-Oudega (Small) 1100; Bergum 1100; Giekerk 1100; Oudkerk 1100; Grouw 1100; Warnsmeer 1200; Westergeest 1200; Raag 1200; Murmerwoude 1200; Oude 1200, Oldeboorn ver vóór

natuurlijk zijn al deze jaartallen globaal. vele andere plaatsen zijn de oude kerke reeds omstreeks 1400 afgebroken, verand of vernield, zoodat omtrent den oorspronkelijken ouderdom niets vaststaat. Wel is echter vast, dat kerkplaatsen als Beets, Oldeboorn, IJlst, Stavoren, Koudum, Hindeloopen reeds zéér vroeg een belangrijke kerkelijke functie vervulden, ten deele reeds in de 8de eeuw.

In de slotte komen er in het aangegeven gebied vele plaatsnamen voor, die wegens hun vorm op hoogen ouderdom wijzen. De meeste plaatsen, die er thans liggen, worden vooral in kerkelijke documenten reeds genoemd in de twaalfde en de dertiende eeuw en ook in die gevallen wijst de vorm der namen reeds op hoogen ouderdom. Enkele, zooals Kollum, Hindeloopen, Rinsumageest, Rottum, een zeker Walthem, dat men in Dantumadeel zoekt, worden reeds in de achtste eeuw genoemd.

Doch in de dertiende eeuw is de toestand in dit geheele gebied reeds zoo, dat bijna alle plaatsen, die er thans nog zijn, reeds bestaan niet alleen, doch dat ze ook administratief, juridisch en kerkelijk reeds zulk een hoogstaande organisatie bezitten, dat deze slechts door eene eeuwenoude ontwikkeling ontstaan kan zijn.

Ik noem slechts enkele uit de zeer vele: 1197 Kuinre, Oosterzee; 1200 IJpecolgra; 1245 Nes, Oldeboorn; 1200 zes en twintig kerken onder behoor van Stavoren; 1281

Gersloot en Luinjeberd; 1200 Soherpenzee; 1290 Hemelum; 1299 Oldeschoot; 1315 Beets, Zwaag, Henrik, Lippenhuizen, Terwispel, Kortezwaag, Lukswolde, Tjalleberd, Terband, Rotstergaast, Katlijk, Horne, Haske, Westermeer, Akkrummarypsterzwaag, Akkrummaryp, Aalsum, Birstum, Akkrum, enz., enz.

Al deze dorpen werden dus in de late middeleeuwen of kort daarna in verband met kerkelijke of wereldlijke regelingen genoemd en het lijkt geen twijfel of zij moeten reeds eeuwen daarvoor bestaan hebben.

Het gaat dan ook allermint op om zonder eenig verder bewijs te zeggen, dat dit geheele gebied tot in de vroege middeleeuwen onbewoond is geweest.

Wat nu het ontbreken van prae-historische nederzettingen op de in dit gebied gelegene zandgronden betreft, dit kan eenvoudig worden verklaard uit het feit, dat deze zandgronden reeds eeuwenlang bewoond en in cultuur zijn. Resten van prae-historische woonplaatsen kunnen óf onder tegenwoordige woonplaatsen liggen, óf ze zijn bij het voortdurend bebouwen van den bodem reeds sindslang vernietigd.

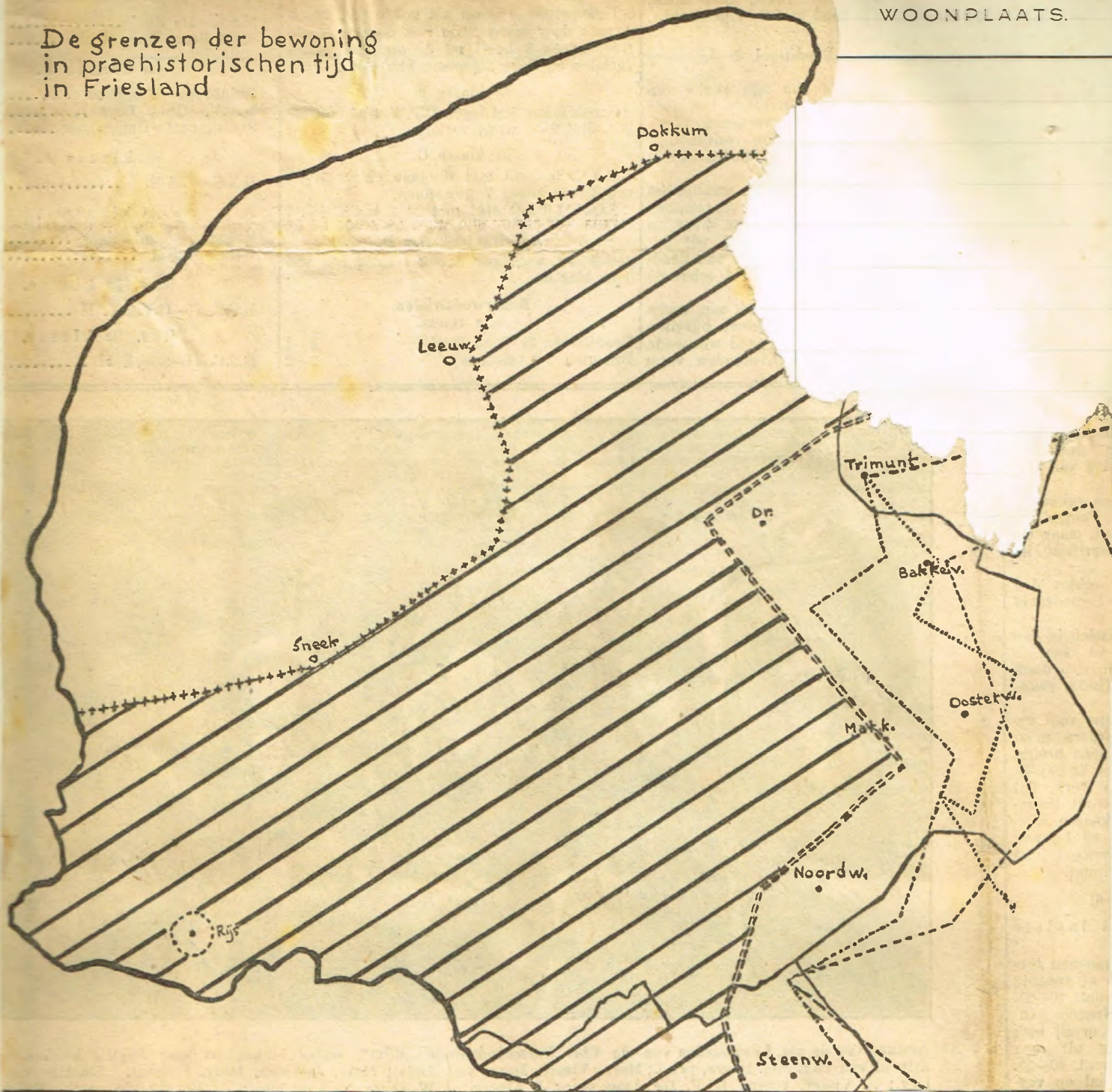
De prae-historische vondsten, welke de heer Popping als bewijsmateriaal doet gelden, worden aan de oppervlakte alleen aangetroffen in streken, die tot heden woest en onbebouwd zijn gebleven. Waar de mensch sinds eeuwen gewoond en gewerkt heeft, zijn ze reeds lang uit onkunde en onverschilligheid in vroeger eeuwen opgeruimd. Alleen daar waar de vroegere cultuurbodem onder de tegenwoordige is gelegen en dus sinds vroeg-historische tijden onberoerd is gebleven, bestaat nog kans, dat resten van prae-historische woonplaatsen zijn bewaard. En dat is juist het geval in de laagveensreken, aan welke de heer Popping alle prae-historische waarde ontzegt!

W. H.

1) De terpen of wierden langs de Boorne zijn dus waarschijnlijk niet opgeworpen als beveiliging tegen zeevloed, doch tegen hooge standen van het Boorne (rivier) water en zouden dus te vergelijken zijn met de vluchtheuvels in de Betuwe.

De grenzen der bewoning in praehistorischen tijd in Friesland

De bewoning van Friesland in voorhistorischen tijd.

Op bygaand kaartje van Friesland hebben we de grenzen van verschillende culturen uit de praehistorie — voorzover die ons tot nu toe bekend zijn — aangegeven.

++++ is de oost- en zuidgrens van het terpengebied.

..... is de westgrens van middensteentijd-culturen.

----- is de west- en noordgrens van de megalith-cultuur (hunebeddenvolk).

----- is de west- en noordgrens van de overige praehistorische culturen (jongsteentijd, bronstijd en vroege ijzertijd).

===== is de oost- en noordgrens van z.g. „losse vondsten” uit den praehistorischen tijd.

De grenslijnen zijn getrokken langs de verst vooruitspringende punten.

Tusschen de laatstgenoemde (die der „losse vondsten”) en de terpenlijn ligt een groot gebied van Friesland, dat tot in de vroege middeleeuwen onbewoond is gebleven. Althans voorzover onze kennis tot op heden strekt. We hebben dit gebied door arceering op de kaart aangegeven. Als een oase ligt hierin Rijs met zijn hunebed-cultuur.

De gegevens voor deze begrenzing hebben we voornamelijk getrokken uit Boeles' „Friesland tot de elfde eeuw”, Pleyte, „Nederlandsche Oudheden” en Van Giffen's geschriften. Wat het oosten der provincie be-

treft, aangevuld met de resultaten van eigen onderzoekingen. Met inventaris-stukken in het Friesche Museum is tevens rekening gehouden.

Aan de hand van dit kaartje volgen hier enkele beschouwingen.

Vooropgesteld zij, dat we geenszins de door ons aangegeven praehistorische grenzen als absoluut durven aannemen. Er kunnen natuurlijk nog steeds ontdekkingen worden gedaan, die een wijziging zouden brengen, waardoor een of meerdere grenzen een rectificatie zouden ondergaan. Groote kansen geven we deze echter niet, althans we verwachten geen zoodanige verschillen, dat het algeheele aspect er door zou veranderen. De mesolithische cultuur zou hiervoor dan wellicht nog de grootste kans hebben. Onze kennis van die zeer oude periode is nog van slechts enkele jaren; haar resten kunnen het gemakkelijkst aan onze oogen ontsnappen, ja, deze op te sporen vereischt veel speurzijn en langdurig onderzoek. De ontwikkeling onzer stelling betreffende

de onbewoonbaarheid van een deel van Friesland in praehistorischen tijd

slaait echter ook meer op jongsteen-, bronzen en vroege ijzertijd, dan op den middensteentijd.

Wat de jongere stroominger. aangaat, het geeft toch te denken, dat het Friesch Museum, dat reeds tientallen van jaren verzamelt, geen vondsten uit het door ons als steriel aangeduide gebied kan aanwijzen.

Wanneer we de hoogtekaart van Nederland voor ons nemen, dan zien we, dat de grens van den jongsteen- tot vroege ijzertijd in groote lijnen vrijwel identiek is met de 5 Meter hoogtelijn. Een enkele maal, zooals bij Trimunt, daalt ze er iets onder. Dit verschijnsel doet zich ook voor in den kop van Drente en verder in Groningen, tot in Westerwolde.

Wat mag hiervan de oorzaak zijn?

Bij de tegenwoordige verhouding van de ligging van het land ten opzichte van den zeespiegel zou dit gemakkelijk te verklaren zijn. Men zou immers de door ons aangegeven grenzen als de uiterste punten van voor het zeewater beveiligde streken kunnen beschouwen. Hielkema en Terpstra 1) huldigen ook een dergelijke meening. Ze schrijven: „In bedoeld tijdvak (hunebeddientijd) was de veen- en kleivorming zeker reeds begonnen, zoodat Drente door een uitgestrekt haf van de eigenlijke Noordzeekust, indien van een vaste kust mag worden gesproken, was gescheiden. Door de aanslibbingsgronden van dit haf had de IJsel een geul opgehouden, uitmondende in het Vlie, terwijl de Vecht waarschijnlijk door het Friesche laagveengebied haar water ontlastte in de Middellee. Naar het Noorden waterde het Drentsche diluvium door de Lauwers- en Eemsmondingen”.

We meenen echter in de streken om Let bewoonde gebied geen „uitgestrekt haf” te moeten zien. Immers, vrij algemeen wordt de meening thans gehuldigd, dat onze bodem ten opzichte van den zeespiegel daalt.

Deze daling is in ieder geval vanaf het begin van onze terpentijd, plm. 200 v Chr., niet te ongenstraffen. Maar wanneer we deze daling, die ongeveer 10 c.M. per eeuw bedragen, vervolgen tot in den jongste tijd, dan zien we onze grenslijn niet meer liggen op ongeveer 5 M., doch op 9 à 10 M. boven N.A.P. Kan men dan nog spreken van een aansluitend haf en mag een op 10 Meter boven den zeespiegel liggend gebied als uiterste bewoningsgrens worden aangenomen? Voor het midden-steentijdperk zou vanzelfsprekend een grensgebied op veiligheidsgronden ten opzichte van het zee-water nog minder plausibel worden.

De enkele onderzoeker 2) wil voor de laatste daling een rijzing van den bodem aanneemen. Is deze zienswijze juist, dan zou het onbewoonde gebied meer verklaarbaar worden als door de zee bedreigd.

We durven in dezen geen partij te kiezen. We meenen echter, dat een andere oorzaak dan de bedreiging van het zee-water dit gebied onbewoonbaar heeft verklaard. Kan de oorzaak alleen worden gezocht naar het onbreken van vondsten, dat het steentijd gedeelte voor een groot deel uit venen (moerassen) bestond? Of niet. Juist in en om het groote hoogveencomplex Leek-Schilde worden vele nederzettingen gevonden. Op vele plaatsen toch ook zal men in dien tijd nog slechts een begin van veenvorming hebben aangetroffen. En ook op de rivale ruggen tusschen Linde en Tjonger en in Schoterland hebben we tot dusverre nog geen spoor van oude bewoning kunnen vinden.

De midden-steentijd buiten beschouwing latende, dan wil het ons het aannemelijkst voorkomen, dat vanaf het neolithicum tot in de eerste eeuwen onzer jaartelling het onbewoonde gebied een boschgebied moet zijn geweest, voor vestiging van den toenmaligen mensch ongeschikt terrein. Deze was gekarakteriseerd op te houden op de hoogere gronden, de met houtgewas niet of slechts spaarzaam begroeide heidevelden.

Dit groote boschgebied was alleen onderbroken door moerassen, de latere venen. Niet alleen de lagere ligging van deze streken ten opzichte van de onbewoonde, doch ook nog meer de vlakke ligging, het geringe hoogteverschil, heeft tot dit aspect meegevoerd.

Dit is ook verklaarbaar, waarom een waarschijnlijk ideale streek voor bewoning, als ligt tusschen Linde en Kuinder, tot in de vroege Middeleeuwen onbewoond is gebleven. Toen in dien tijd de mensch begon de bosschen te rooien (waarvan nog spreken de plaatsnamen met het affix „rode“ of „rooie“), mede om in het bezit te komen van betere gronden, ontstonden b.v. in West-Overijssel de dorpen, wier namen nog aan het woud doen herinneren: Oldeholtspade, Nijholtspade, Oldeholtwolde, Nijholtwolde, Woudwega (volgens een oude spelling Woldwega).

Maar niet tusschen deze streek en Vollenhoven gezocht worden de Pagus Forestensis, welke volgens een stuk van het jaar 944 nog de raadselachtige dieren elo en schelo (mossen?) 3). Zou niet het Baduhenna-woud gezocht moeten worden in dit boschgebied tusschen de Friezen der terpen en de bewoners der hoge heidestrekten?

Men denke aan het verbond van grietenijen de Zevenwolden, waartoe oorspronkelijk Stakingwerf niet behoorde. Spreekt Jan de Druwema 4) niet nog van de „lage woude“? Het begrip „Wouden“ doelde oorspronkelijk op het gebied tegen en niet in den Zuid-Oosthoek. Vormde het terpengebied voornamelijk Oostergoo en Westergoo in het in de praehistorie onbewoonde gebied ontstonden de grietenijen, die de Zevenwolden uitmaakten, oorspronkelijk zonder de streken met Saksische instrooming.

Voor het Noorden wijzen we op de namen Westerswolde, Dantunawolde, Akkerwolde, Veerwouden, Lutkewolde. Dan Siegerswolde (Tietij), Eernewolde, Luxwolde, Suawolde. Alle in het „onbewoonde“ gebied een dertigtal plaatsen, waarin „hout“ of „woud“ is verwerkt, ligt in of aan den rand van dit gebied. Ook van de venen — de vroege moerassen — spreken vele plaatsnamen.

In Groningen dezelfde situatie. We noemen de dorpen: Midwolde, Scheldwolde, Zuidwolde, Garmerswolde, Kropswolde, Oostwold, Midwolda, Finsterwolde, Bellingwolde, Woldendorp.

Drente daarentegen kent weinig plaatsnamen, die aan wouden doen denken. In midden-Drente Holte en Holfinge. Aan de grenzen (dus tegen of in het in de praehistorie onbewoonde gebied) Foxwolde, Roderwold, Haakswolde, Ruinerwold, Zuidwolde.

Wel kent Drente met Ooststellingwerf een aantal dorpen, welker naam met „loo“ is samengesteld. Vooropgesteld zij, dat ook deze provincie natuurlijk ook niet geheel van houtgewas ontbloot mag worden gedacht. Vooral langs de stroomen zullen zich bosschages hebben uitgestrekt. Deze mogen echter niet als eigenlijke wouden worden bestempeld. Het waren strooken boschgewas of plaatselijke boschjes. Op zulke terreinen doet ook het woord „loo“; het heeft niet de beteekenis van werkelijk „woud“. Plaatsnamen met „loo“ kan men beschouwen als zeer oud te zijn. Dit verklaart ook een naam als Grolloerholt 5).

Drente met den aangrenzenden Frieschen Zuid-Oosthoek heeft in jongste- en brons-tijd en vrij zeker nimmer na de vorming van het diluvium op haar vlakten, de hoge heidegronden, een woudbedekking gehad. Voor deze opvatting getuigt het voorgaande. Hier voor getuigen ook de nederzettingen uit de praehistorie, die soms groote oppervlakten beslaan; verder sommige uitgestrekte grafheuvelvelden. Noch de grafheuvels, noch de nederzettingen zijn aangelegd temidden van wouden. „Bei vielen Grabhügeln lässt sich konstatieren, dass zur Zeit, als sie angelegt wurden, kein Wald an dieser Stelle vorhanden war; sie liegen nämlich oft gerade auf dem obersten Gipfel einer Anhöhe oder auf einem kleinen erhöhten Vorsprung, — Stellen, die in einem Wald nicht aufgefallen wären“. 6)

- Oosterwolde. H. J. POPPING.
- 1.) De praehistorische invals-poort van Drenthe in „Mensch en Maatschappij“, 3e jaarg no. 1.
 - 2.) H. Schütte.
 - 3.) Men moet voor elk en schelo niet lezen: elk = eland en schelc = een her-tensoort?
 - 4.) Boek der partijen.
 - 5.) Zie voor de beteekenis van het woord loo o.a.: H. J. Moerman, „Oost-nederlandsche plaatsnamen“ in Nomina Geographica Neerlandica VIIe deel.
 - 6.) Sophus Müller, Nordisch Altertums-kunde.
- (Slot volgt).

De bewoning van Friesland in voorhistorischen tijd.

(Slot).

Maar nog meer getuigen van de woudbosheid de duinen en vooral de vele z.g. fossiele duinen. De heide-profielen kunnen hiervan getuigen. Het schijnt, dat door zeer vele eeuwen steeds maar weer nieuwe terreinen zijn veranderd in stuifgebieden, er is steeds beroering geweest in het oppervlak der heidegronden. Welnu, duinen ontstaan niet in echte wouden.

Pollen-analyses in heide-profielen, uitgevoerd door Dr. W. Beijerinck, hebben dan ook aangetoond, dat op hoge gronden de stuifmeelkorrels der Ericaceen dommeeren.

We moeten het daarom ook oneens zijn met Dr. Van Giffen, als deze schrijft, „dat de heidevelden, waarop wij die heuvels (grafheuvels) thans ontmoeten, in den jongeren steentijd nog niet bestonden, en de ontwikkeling daarvan eerst sinds den z.g. klok-bekertijd, d.w.z. in den vroegsten metaaltijd haar beslag kreeg“ 1). Van Giffen herhaalt zijn stelling in „Voor-romensche beschaving in Nederland“ in „Mensch en Maatschappij“ 1930 en in „Archaeologische Verkenningen“ (Voordracht; uitg. J. B. Wolters, Groningen). In de laatste publicatie ontwikkelt Dr. v. G. zijn stelling aldus:

„....Ik bedoel deze, dat bij de voorzetting en uitbreiding van het grafhevelonderzoek steeds opnieuw is gebleken, dat de heuvels met bijgaven, die kenmerkend zijn voor de steencultuur, uit meer of minder zuiver geelgrijs zand bestaan: de latere daarentegen uit donker zand of uit greggen. Dit geldt naar mijne ervaring, althans voor de zes noordelijke provincies in ons land, voor Limburg en, voorzover dat uit de literatuur kan blijken, ook voor Brabant, het Midden-Rijngebied en N.-W. Duitsland. Hieruit volgt naar mij voorkomt, dat er sedert het neolithicum eene algemeene verandering in het landschapskarakter, eene klimatologische wijziging, heeft plaats gegrepen in een tijd, toen het metaal naar deze streken zijn weg vond. Vóórdien bestonden de heidevelden zooals ze zich thans vertoonden, nog niet. Zij hebben zich — hoe vreemd dit ook moege schijnen — blijkbaar eerst daarna, d.w.z. na 2000 v. Chr., tot den vorm ontwikkeld, waarin wij ze nu kennen“.

Het gaat ons begrip te boven om bloot op een verschil in structuur in de grafteekens tot zulke verstrekkende conclusies te komen. Waarom ook niet in verband met de hunnebedden een rotsachtigen bodem in dien tijd aanvaard?

Aangenomen, dat als een axioma mag worden aanvaard, dat de zuiverzand-heuvels alle steentijd- en de plaggenheuvels alle bronstijdheuvels zijn, dan nog berust de stelling van den heer v. G. alleen op een bepaalde zienswijze. Maar is dit verschil in structuur met veel eenvoudiger te verklaren, dan om daarachter een catastrophale klimaatsverandering te zoeken? Het is ook thans nog wel mogelijk zoowel heuvels van zuiver zand als van plaggen op te werpen; dit behoort in het minst niet in verband te staan met klimatologische omstandigheden. Bij den eenen steentijdheuvel te Langedijke b.v. was het zuivere zand gehaald uit de omslooting; bij de beide andere uit de kuilen in de nabijheid, die thans nog aanwezig zijn. Andere stammen of — wil men — culturen, hebben er de voorkeur aan gegeven voor het benodigde zand der heuvels de omgeving af te plaggen. Sophus Müller, 2) die ook reeds het verschil in structuur der grafheuvels had opgemerkt, gaf eenzelfde eenvoudige verklaring: „In anderen Hügeln fehlt diese geflammte Erdfüllung, da sie wesentlich aus der Erde des Untergrundes gebildet sind; bisweilen findet man dicht beim Hügel eine Grube, aus der die Erdfüllung gewonnen worden ist“.

Hoe het trouwens, ook met behulp van belangrijke klimatologische schommelingen, mogelijk zou zijn, dat tijdens den overgang van de eene cultuur in de andere (grypen deze niet veeleer als de tanden van een stel tandraden ineen?) een bodemoppervlak van zuiver zand verandert in stevige plaggen, is ons niet erg duidelijk. Evenmin dat na een duizenden jaren oude vegetatie het bodemoppervlak nog geen spoor van humusvorming zou vertoonen. Bovendien, dat reeds vóór het jongste- en bronstijds op onzen Drentschen grond een uitgebreide plantengroei heeft plaats gevonden, bewijzen trouwens de pollen-analyses.

We keeren weer naar ons kaartje terug. Daar, waar de zee het land bij wijle overstroomde, moesten de bosschen wijken. En bij de gestadig door de eeuwen plaats hebbende daling van den bodem verlegde zich langzaam de boomgrens naar het Oosten en Zuiden. Op dit ontboschte, vette land vestigden zich eenmaal de Friezen. 3) Waren ze nomaden geweest, dan hadden ze misschien zonder terpenbouw den terugwijken den boschrand kunnen volgen, doch elk volk hecht aan zijn geboortegrond. Ze bleven liever waar ze waren en ze verhoogden van lieverlede hun woonplaatsen, waar overigens schier onmerkbaar steeds hogere vloeden het land overstroomden.

Inmiddels, in den loop van het eerste millennium na Chr. zal, mede tengevolge der bodemdaling, een groot deel van ons onbewoonde gebied in venen zijn veranderd. Overbevolking van de aangrenzende streken deed daar expansie ontstaan en dank zij de verbeterde techniek kon

de woudgebieden aantasten. De nog onbekende wereld tusschen terpen en hooge heiden werd stap voor stap veroverd. Twee stroomingen zouden elkaar daar ontmoeten, het volk der Friezen en dat der Saksische stammen, de heide-bewoners. Het grootste deel van het nieuwe land werd door de Friezen veroverd, Stellingwerf, en het oudere deel van Schoterland (Schoterwerf) door de Saksers. Ook is vrij zeker een deel van Dniawerstal oorspronkelijk Saksisch. (Vergelijk „Werstal” met „Stellingwerf”) Het behoorde tot de z.g. „lege Wolden”. Een minder sterke strooming volgde in Opsterland en Smallingerland, om op venen te stuiten.

Geïsoleerd lag daar op een hoog punt het hunebed van Gaasterland. Waar moeten we voor deze cultuur de verbinding zoeken met het achterland? Gelijk gezegd, was ons pogen over de diluviale gronden van de Stellingwerfen en Schoterland tot dusverre vruchteloos. Wel is bij Oudeschoot aan de Kuinder (op de kaart is deze vondst als eenling te ver buiten het overige gebied uitspringende verwaarloosd) indertijd een steenen bijl gevonden 4); doch dit zegt nog zoo weinig. Zoolang geen meerdere of nadere aanduidingen volgen, moeten we dit stuk als een verwaald exemplaar aammerken. Is een „verbindingslijn” noodig? We weten nog zoo weinig van de toestanden in die verre tijden. Men zie op de kaart 5) van Van Giffen de verspreiding der hunebedden. Waar b.v. is de verbinding tusschen de groep Havelte—Diever met die van den Hondsrug? In midden-Drente ligt geïsoleerd het hunebed van Spier. Dan, welke gronden zijn er door de wateren van de Zuiderzee weggespoeld? Mogelijk is daar eenmaal de verbinding met de megalithcultuur van de Eeze geweest

Hoewel wij in Gaasterland alleen de megalithcultuur op de kaart vermelden, is het niet uitgesloten, dat daar op dien hoogen diluvialen rug nog andere praehistorische stammen hebben gehuist. Wel bleken de door Dr. v. Giffen ontgraven vermeende tumuli geen grafheuvels te zijn (verslag opgraving hunebed-sporen te Rijs), doch volgens Pleijte zijn te Harich poiten met kinderbeenderen gevonden en kwam in 1844 te Oudemirdum een bolvormige pit, gevuld met houtskool en beenderen, voor den dag. Ook vernamen we, bij een bezoek aan Gaasterland, van meerdere vondsten van urnen te Oudemirdum, we hebben uit een en ander echter nog geen conclusie durven trekken.

Dan nog in dezen hoek Stavoren. Hoewel we dit stadje niet gaarne haar hoogen ouderdom zouden willen toekennen op grond van de fantastische berichten uit oude kronieken, Dr. Pleyte vermeldt er vondsten, die „opklimmen tot 't Romeinsche tijdvak”. Stavoren valt echter buiten het terpengebied en eigenlijk praehistorisch zijn haar oudheden niet. Wel blijkt hieruit, dat reeds vroeg de Friezen ook woonplaatsen betrokken op geschikte plaatsen buiten hun terpengebied.

De vraag dient nog opgeworpen te worden, of in de onderste lagen der terpen of onder de terpzool geen sporen van bewoning uit den steentijd zijn te voorschyn gekomen. Volgens de onderzoekers der terpen is dit met het geval. Wel bezit het Friesch Museum enkele steenen werktuigen, die voor een deel zeker, voor een ander deel waarschijnlijk uit terpen afkomstig zijn. 6) Men mag aannemen, dat in ons land, vooral op de geïsoleerde gronden van Drente en Zuidoost-Friesland de steencultuur zeer lang heeft stand gehouden. Misschien moeten we in deze enkele stukken ruilobjecten zien, misschien curiosa voor de terpbewoners. Ook is het zeer wel mogelijk, dat bij enkele ritueele handelingen ook de Friezen van den terpentijd nog van steenen werktuigen gebruik maakten. De mensch is uit zijn aard conservatief.

Van een eigenlijken steentijd mag bij onze terpbewoners met meer sprake zijn; ook meenen wij, is nog geen nederzetting uit den steentijd geconstateerd op het gebied, dat de terpen bestrijken.

Dr. Van Giffen 7) schrijft naar aanleiding van het vinden van een z.g. rondschrabbertje in de „Drie Terpen” bij Dokkum: „Het kleine schrabbertje, een z.g. „buttonscraper” of „Rundschraberchen” hangt waarschijnlijk samen met diezelfde, door kustvaart van de zandgronden uit de Elbestreken binnengedrongen immigranten. Dergelijke, schijnbaar anachronistische voorwerpen komen meer voor in de familie van de Angelsaksische cultuurvoorwerpen”.

Hier niet nader in op het wezen der beide culturen, noch van het verband tusschen de beide culturen. Dat is zins het doel bij het ontwerp. We hebben in de eerste plaats op de vrijwel homogene cultuur van het Zuidoosten over een algemeen beeld te hebben bestaan. We hebben te verklaren waarom de beide culturen in de prehistorische tijd op deze plaats bereikt. Voor op- of afwisseling van beide culturen gaarne aan te nemen. De eerste plaats om te verklaren de historische kaart van ons gebied, die de waarheid zoo dicht mogelijk benadert.

Resumé: In den bronstijd en jongsteentijd — misschien reeds vroeger — was alleen het weinig boschrijke hoogere deel van Friesland (en Drente en Groningen) voor menschelijke bewoning geschikt. Vanaf een niveau van vier a vijf M boven N.A.P. tot aan de zee strekte zich een boschgebied uit, afgewisseld door moerassige complexen. Aan de kuststreek, door zee-invloeden ontboscht, vestigde zich enkele honderden jaren voor Chr. de stam der Friezen. In de vroege Middeleeuwen, den tijd van de boschrooijing 8), drongen zoowel van 't kustland als van de hooge gronden de bewoners langzamerhand het tusschenliggende, onbewoonde gebied binnen.

Ten slotte. Gelijk wij reeds hebben aangestipt, is het zeer wel mogelijk, dat de door ons aangegeven grenzen nog rectificatie behoeven. Mogen we daarom alle inwoners van Friesland, die met ons van gevoelen zijn, dat de praehistorische kaart van ons land zoo zuiver mogelijk dient te zijn, uitnoodigen, de noodige aandacht te schenken aan historische of praehistorische vondsten? Mochten er zijn, die vondsten kennen of terreinen voor de historie van belang, dan houden we ons voor mededeeling gaarne aanbevolen. Of men richte zijn kennisgeving aan het Friesch Museum te Leeuwarden. Alleen met ons aller medewerking kunnen we verkrijgen een grondige kennis van de historie van ons gewest.

Oosterwolde.

J. H. POPPING

- 1) De Vrije Fries, deel XXIX.
- 2) Nordische Altertumskunde.
- 3) Op welke wijze dit zal hebben plaats gehad, zie W. Beijerinck, De subfossiele plantenresten in de terpen van Friesland en Groningen.
- 4) Eigendom van den heer Tacoms, Brauhús, Oranjewoud.
- 5) v. Giffen, De Hunebedden in Nederland.
- 6) Boekes, Friesland tot de oude eeuw.
- 7) Dertiende, veertiende en vijftiende jaarverslag van de vereeniging voor terpenonderzoek.
- 8) Plaatselijk wellicht wel iets eerder, gelijk te Stavoren.

SOCIETE ROYALE BELGE d'ANTHROPOLOGIE et de PREHISTOIRE.

Mission préhistorique belge en Hollande

Sous la direction du Dr.G. HASSE

Vice Président de la S.R.B.d'A & de P.

du 26 au 31 mai 1932.

Participants:

Dr. G. Hasse - Vice-président de la S.R.A.et P.
Dr. De Keyser - secrétaire général de la S.R.A.et P.
L. Dursin - secrétaire de l'oudheidkundige kring A.
Dr. De Graeve et fils.
Mr. Trappeniers et Mme.
Dr. Henroten.
Mr. Drossard.
Mr. Dufrane, ingénieur secrétaire de la Sté. Nat. Mons
Mr. Huet et Melle Huet
Mme. G. Hasse
Dr. Van der Vaal de l'Université de Liège.
Mr. Borgerhof, Directeur au Ministère de la Justice
Mr. Maertens de Noordhout, Conservateur Hre des Coll.Univ.Gand.
Mme. Maertens de Noordhout

Visites des musées, collections particulières, sites préhis-
toriques mégalithes, terpen.

Sous la direction du Dr. G. Hasse
Avec le concours de Mr. Hallet du Service géologique belge et
des Conservateurs Prof. Dr. Van Giffen, J. Butter, de MM.
Jo Bezaen & H.J. Popping.

QUATRIEME JOUR. Dimanche 29 mai.

Départ à 7 heures, visite des Terpen.
Silwerd, Paddepoel, Wirum, Oostaim, Garnoud, Ferdiverd,
Ezinge.
Saatesum (fermes) Sectum, Harderoen, Den Ham, Zuidhoorn,
Enumatid, Mitwolde, Marum, Ureterp.
Bakkeveen.- station tardenoisienne.
Collection J.H. Popping, à Oosterwolde.-
Reprendre la route Smilde Meppel Zwolle.
Pic-nique.

vers 9/10 heures ⊗

BEETSTERZWAAG

(oudtijds Beesterswaegh of eenvoudig „Swagh”)

Uit voorloopige Lijst der Nederl. Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Deel IX, druk 's Hage, landsdrukkerij 1930.

BEETSTERZWAAG.

Een knodssteen met steelopening gevonden in de Boornevallei is in 't Friesch museum te Leeuwarden.

1. De Nederl. Herv. Kerk in 1803 gebouwd, blijkens een steen in den toren bezit:

Kuip en ruggeschot van een eiken preekstoel.

Koperen lezenaar.

Twee eenvoudige familiebanken met overhuiving.

Twee groote gebeeldhouwde zerken (1614 en 1635) met wapens Fockens; op het kerkhof een zerk (1778 vernieuwd in 1905) waarop een standermolen is gehouwen. Drie Koperen Kronen met opschrift 1804 en twee dito lichtarmen.

Klok in 1739 gegoten door Cornelis Crans te Enkhuizen.

2. De Nederl. Herv. hulpkerk van Beetsterzwaag in 1889, gebouwd ter plaatse van de vroegere parochiekerk van (Oud) Beets.

De Kerk te Beetsterzwaag Buurt is in 1803 gebouwd voor rekening van de geslachten Lijnden en Teijens.

De hulpkerk te Beets is in 1908 gebouwd door bouwmeester Halbe B. Vrijburg volgens inschrift: Tot aandenken van Jonkvrouwe Cornelia Johanna Baronesse van Lijnden geb. te 's Hage 18 Mei 1860 + te Neerijnen 26 Mei 1880.

Het huis van Ipe Koopmans (B.zwaag 29) op de oude „Walrich” heeft de mooiste oude schouw met tegels van B.zwaag.

De Ned. Herv. kerk (H. Gertrudis) oorspronkelijk een seendstoel sedert de Hervorming (vereenigd) met Beetsterzwaag, is in 1889 vervangen door een nieuw gebouw, dat thans onder Beetsterzwaag behoort. De Kerk bezit: Twee klokken, waarvan een in 1482 gegoten door Herman en een in 1520 gegoten door Gerhardus van Wou en Johan Schoonenborg.

(Een aantal zilveren bisschopsmuntjes, waarschijnlijk te Deventer geslagen, hier in de „Oude Venne” gevonden, is in 't Friesch museum te Leeuwarden.

In het Friesch museum te Leeuwarden bevinden zich sinds 1889 twee zerken van roode zandsteen met abtsstaven en geometrische versieringen; een zerk met opschrift en: 1521 van pastoor Dodo Iwmsma, deken van Boorndego; een (1524) van roode standsteen van pastoor Mathias van Eelbing, een dergelijke zerk (1558) van pastoor Poptatus Ibema uit de vroegere parochiekerk afkomstig.

1. Boerderij „De Olde Weeme” ter plaatse der voormalige pastorie, waarvan nog overblijfselen in den grond zijn gevonden.

2. Op het huis Lauswold bevinden zich een schilderij van Rembrandt, een Rabbi voorstellend en twee ovale stukken (school van Rembrandt vermoedelijk Joh. Victors.

3. In den tuin van het Huis Lijndesteijn twee borstbeelden (\pm 1700) op hardsteenen voetstukken.

4. In den zijgevel van een nieuw huis (tuinbaaswoning naast Lijcklamastate) een gebeeldhouwde steen (\pm 1700) met alli-

antiewapen.

5. B.zwaag 152. Puntgeveltje met schoorsteen op den top, waarin een nokanker met 1754. Op den schoorsteen een windwijzer (adelaar) ijzeren arm van uithangteeken.

6. B.zwaag 153. In een verbouwd gevel gebeeldhouwde afdekkingen (in den trant van Lodewijk XV) van togen boven twee vensters (als te Gorredijk); zijpoortje met bekroning van terra-cotta.

De bovenaangehaalde beschrijvingen uit 't door het Rijk openbaar gemaakte „Gedenkteekenboek” is niet vermeld: op het kerkhof van B.zwaag-Buurt een oude gebarsten zerk met geslachtswapens van Jan Jansen Lauswolt lakenkoope en dorpsrigter te B.zwaag + te B.zwaag 2 July 1655 gehuwd met Antje Hendriks geboren 2 Juny 1855 (hij was eigenaar van Lauswolt). Die zerk behoort aan het Gemeenteraadslid H. Hofstra te Beetsterzwaag.

Eveneens zijn niet vermeld de oude steenen, nu bewaard in Lycklamahuis, Beetsterzwaag Buurt, in 1925 door den heer Barendse, Dragten, ontdekt op het driekerkenpad tusschen de Kerkeplaats van den heer G. Buruma (B.zwaag 8), de Weeme of buitenpastorie van Beetsterzwaag (no. 9) en de bovenbedoelde Ned. Herv. hulpkerk in 1889 gebouwd.

Die steenen, gefotografeerd door den heer Martin uit Leiden, herinneren door hun inkervingen van een oud heidensch zonnrad, aan de rotsinkervingen bij Bergen en Goteborg in Skandinavië.

Op den hoek van een dier steenen is waarschijnlijk later het teeken van een Kromstaf aangebracht, het teeken van den middeleeuwschen deken van Boorndego, die hier dichtbij op de Olde Weeme woonde, waarvan de grondslagen nog gevonden worden achter de B.zwaagster pastorieplaats, nu bewoond door den heer Obbe van der Weide.

De landstreek van Boorndego, tevens R.K. middeleeuwsch dekanaat, omvatte Rauwerderhem, Utingeradeel, Ængwirden, Haskerland, Schoterland, Opsterland en Smallingerland. Dicht bij 's dekens weeme was de weemhoeve, waar de pachter of weemmeijer woonde.

In de Weemhoeve, welke in oude tijden op de plaats van de pastorie of Weeme (tegenwoordige) stond, woonde in de 16e eeuw de martelaar van Beetsterzwaag, Reitze Eises († 1573) [Harmsma], wiens brieven voor zijn martelaarsdood uit Leeuwarden aan zijn vrouw geschreven, nog voorkomen in „het Offer des Heeren” (martelaarsboek. Zie S. S. Blaupot ten Cate).

In de boerderijen in den omtrek alhier zijn nog steenen doorkisten uit de heidensche tijden, welke voor het vee gebruikt worden.

In B.zwaag no. 29 staat nog in het bosch de oude gevel (nu bewoond door I. Koopmans) van de tuimanswoning van de zoogenaamde Walrich. De state zelf is voor een 90 jaar afgebroken. De laatste, die er gewoond heeft, is Vrouwe v. Eysinga. Hier hebben vroeger de grietmannen van

Opsterland gewoond, o.a. verscheidene Lycklama's (ook Viersens enz. Zie Tegenwoordige Staat van Friesland 1788).

Volgens het proefschrift over Opsterland van Dr. H. G. W. van der Wielen zullen aan het bewonen van Walrich bij Beetsterzwaag waarschijnlijk de voorrechten van riuchtferende State verbonden zijn geweest. De „Walrich” was volgens Schotanus' kaart een der twee „Edele Heerden” in Opsterland (de 2e was Dekema onder Kortezwaag). Aan het bewonen was ook het grietmanschap van Opsterland verbonden.

Achter de Weemelanden voerden wegen o.a. de Sauneecken en Poppehugte naar den grensweg, het z.g.n. „Mar” tusschen Opsterland en Smallingerland, daar in de Steenberggen zullen hunnebedden geweest zijn, vandaar de naam Steenberggen. (waarschijnlijk).

In bovengenoemd Lycklamahuis in B.zwaag (Buurt) zijn nog oude wapenborden van de Lycklama's en andere aanzienlijke geslachten en oude portretten.

In de buurt van B.zwaag is het vroegere Diaconiehuis, nu Kerkzaal van de Ned. Herv. Gemeente, waar een van de predikanten kan voorgaan, als zijn ambtgenoot in de kerk van B.zwaag Buurt preekt. Op de gevelsteen staat: Diakoniegasthuis, herbouwd en vergroot in 't jaar 1854 door den W.E.g. Hr. Mr. Johs. Luden Anth. zoon ter gedachtenis van zijn Echtg. Vrouwe Ijpkken Hillegonda baronesse van Lijnden † 29 Oct. 1851. — Op het slot Harinxma-state is voornamelijk in de hall een schitterende verzameling oude ten deele zeer waardevolle familieportretten, waarvan vele op hout geschilderd, o.a. van een Pieter Harinxma (1433), van Coenders en vele andere verwante geslachten.

Tegenover het oude Van Teijenshuis, nu eerste pastorie van de Ned. Herv. Gemeente B.zwaag, was het oude Hemminga dat herinnerde aan het oudtijds machtige B.zwaagster geslacht van dien naam, dat verwant was met de Boelensen, Lycklama's enz. enz.

De steen in het tuinbaashuis naast Lycklama's state herinnert door de daar aangebrachte oude wapens aan de eertijds hier regeerende Fockensen (grietman), en aan de Kinnema's. Die steen heeft eertijds gezeten in Oud-Fockensstate, wel te onderscheiden van 't Fockensstate aan den Beetsterweg. Dat Oud-Fockens is nu Lijndensteyn geheeten naar een tak der Vaa Lijndens, die hier kwam door het huwelijk in 1778 van Reinhard baron van Lijnden met Ijpcke Hillegonda Boelens. In het tegenwoordige Lijndensteyn bij de stoep is nog de steen van den stichter van het slot Lijndesteyn of Corneliastichting Frans Godard Ayzon van Boelens, baron van Lijnden, zoon uit bovengenoemd huwelijk.

Buiten op het Oud-Beetsterzwaagster kerkhof zijn de twee grafkelders (de een met een engel door Pier Pander) van de Lycklama's. In de nieuwe kerk de oude zerken met wapens van Dydo van Andringa, vrouwe van Aug. Lycklama à Nijeholt † 28 July 1719 en van haar man Grietman Aug. Lycklama † 22 Juny 1744 en van Aurelia Gunera Scheltinga † 13 July 1765 en haar man Grietman Lievius Suffridus (Lieuwe Sjoerd) † 12 Maart 1773. In de voorhal der kerk is de zerk in de wand aangebracht van Ayzon Boelens, baron van Lijnden 4 Sept. 1779, † 25 Febr. 1792, waaronder een gedicht van E. Wassenbergh:

„Dezelfde dood, die groen en wit doet [sneeven.
Sneedt Ayzon af in 't eerste van het leven.
Die eed'le jongeling mogt zijn sterflot niet [ontgaan.
Hier hielp geen vadermin, geen kunst, [geen schreijen aan.
Dan hoopen wij — God mint hen, die [vroeg sneeven.
Hij juicht aan moedershand in 't beter [leven.”

Daarboven het wapen van Lijnden en Latijnsche inschrift. In de kerkramen de wapens Harinxma-Sijtzama, van Lijnden van Pallandt links, en Lycklama-Heemstra rechts boven de Heerenbanken.

De Ned. Herv. hulpkerk (1889) bezit een fraaie eikenhouten preekstoel (hersteld) een koperen lezenaar en een orgel, dat door Jhr. J. A. Lycklama à Nijeholt geschonken is. In de kerkramen staat vermeld, dat in het stichtingsjaar de predikanten van Beetsterzwaag waren Ds. I. A. Th. Krol en Ds. I. Sannes Spandaw; kerkvoogden waren Mr. R. Baron van Harinxma thoe Slooten en A. J. Cnossen; bouwmeester Luitje de Goed.

Aan den anderen kant der kerk is nog een groote grafkelder, waarin vele leden van den Frieschen adel zijn bijgezet o.a.: Harinxma en van Lynden.

Op den hoek waar Cornelia van Lynden ligt, waarnaar de Corneliastichting heet, prijkt een kruis en de woorden Ps 23: 1—5. Men vindt in den omtrek van de nieuwe kerk in den sloten en op het land nog talrijke snoppen van de Oud-Beetster kerk van de Heilige Gertrudis.

Een aantal wapenborden van het geslacht van Teyens, die nu nog op de Coendersborg te Nuis in de Friesche ommelanden hangen, behooren aan de kerk te Beetsterzwaag-buurt en zullen daar eenmaal prijken.

Bij de beschrijving van het Gedenkteekenboek over Olterterp op bl. 281—282 is nog op te merken, dat de beschrijving vrij volledig is.

De inhoud van de grafschriften der geslachten Boelens en Hemminga is te vinden in jaargang XII van het Patriciaat (1921-'22), waar de stamtafel staat der familie Boelens, beschreven door Ds. J. D. Domela Nieuwenhuis Nijegaard, predikant te Beetsterzwaag. Zie ook Dr. H. G. W. van der Wielen's „Een Friesche landbouw- en veenkolonie.

Overmeld is in het Gedenkteekenboek het oud-kerkhof of Boelenskerkhof niet ver van 't gehucht Heidehuizen. Volgens „Tegenwoordige staat v. Friesland 1788” heeft daar ter plaatse eertijds een kerk gestaan, waarvan ook nog spreken de namen van prestepölle, waar naar beweerd wordt een huis of weeme zou gestaan hebben en het prestelân.

Te Beets, het tegenwoordige bloeiende dorp van dien naam, dat in 1924 door besluit van Opsterlands Gemeenteraad de zoogenaamde „Oud-Beetster boerestreek bij den Weeme en de oud Beetsterzwaagster kerk verloren heeft (dat deel is toen bij Beetsterzwaag gevoegd) zijn geen oudheden. Het oud kerkhof achter de heer Feikema is door landontginning verdwenen. In de Ned. Hervormde hulpkerk aan 't kanaal te Beets vindt men een gedenkplaat herinnerend aan Ds. G. A. van der Brugghen, tusschen 1891—1898 predikant te Beetsterzwaag. Deze kerk is in 1908 gebouwd in plaats van het houten hulpkerkje op de Geaweg op last van baron

DA

van Pallandt, broeder van de overleden mevr. van Lynden—van Pallandt van Lyndensteyn.

In het „Gedenkteekenboek” staat van **OLTERTERP:**

De Ned. Herv. (hulp)kerk H. Hippolytus waarschijnlijk 1400 gebouwd in 1744 gewijzigd in 1913 hersteld voor rekening van „de Sandbergs”, is van groote moppen opgetrokken en bestaat uit een schip, een rechtgesloten koor en een vierkante toren in 1744 geheel herbouwd, met een ingesnoerde achtkante spits, aan West- en Oost-zijde trapgevels, kleine spitsbogige vensters; in Noord- en Zuid-gevel een grooter spitsbogig venster met eenvoudige traceering; in den oostgevel een groep van drie spitsboogvensters, waarboven een ronde lichtopening in den top en waaronder een gedenksteen betreffende de herstelling 1913; in de zuidmuur een dichtgemetselde korbogige ingang. Onder de goot een baksteen tandlijst. In den westmuur van de toren en boven den ingang een steen met wapens Boelens en Lycklama à Nijeholt, een opschrift en: 1744.

Inwendig houten tongewelf (in 1913 vernieuwd) met geprofileerde schinkels. De Kerk bezit:

Gesneden doophek.
Koperen lezenaar (waarin A. C. Trotz) d.i. Vrouwe v. Boelens—Trotz.

Eenvoudige eiken heerenbank; mooie met uitgesneden beelden voorziene preekstoel; zerk 1651—1666 voor Boelard Boelens en zijn vrouw (deze eigenlijk Boele Broers geb. 1593 bijzitter, Dorpsrechter en Kerkvoogd v. Olterterp † 21 Oct, 1666) met alli-

antiewapen; groote gebeeldhouwde zerk 16.. 1672—1690 met alliantiewapen Boelens—Hemminga (dat is van Rinske Broers (= Boelens) (1628—1672) en haar man Ayzoo Hemminga (1632—1690); een kleine zerk 1676—1709 met alliantiewapen Boelens en Ebeltje Mangadan (Broer Boelens Bijzitter en ontvanger van Opsterland en zijn vrouw Ebeltje Mangadan); groote gebeeldhouwde zerk 1715 met wapens Lycklama à Nijeholt;

dergelijke zerk 1720;
dergelijke zerk 1730 met alliantie wapen Boelens en Hemminga;
dergelijke zerk met alliantie wapen voor Ayzoo Boelens († 1782) en Rinske Lycklama à Nijeholt († 1750);
(zie grafschriften Patriciaat XII jaargang 1921—22).

Een half rond stuk roode Bremersteen (XIV?), waarop een kruis en een later ingehakt jaartal 1718.

Vier rouwborden van Pierius Lycklama à Nijeholt † 1720; Hillegonda Ipkien Boelens † 1749; Vrouwe Rinske Lycklama à Nijeholt † 1750; Ayzoo van Boelens † 1782; fragment wapen uit een rouwbord van Daniel de Blok Lycklama à Nijeholt † 1781.

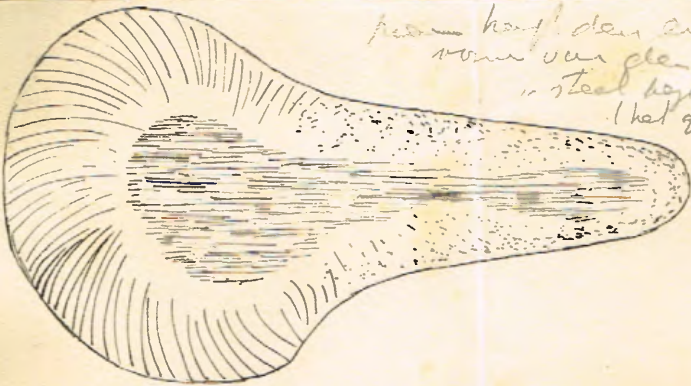
Klok in 1776 hersteld door Claudius Tremy te Makkinga.

Het nu vernieuwde „Huis te Olterterp” droeg de naam Boelens State.

ALEMO D. DRAGEIJN.

Gardenberg in Opsterland, 5'11 1930.

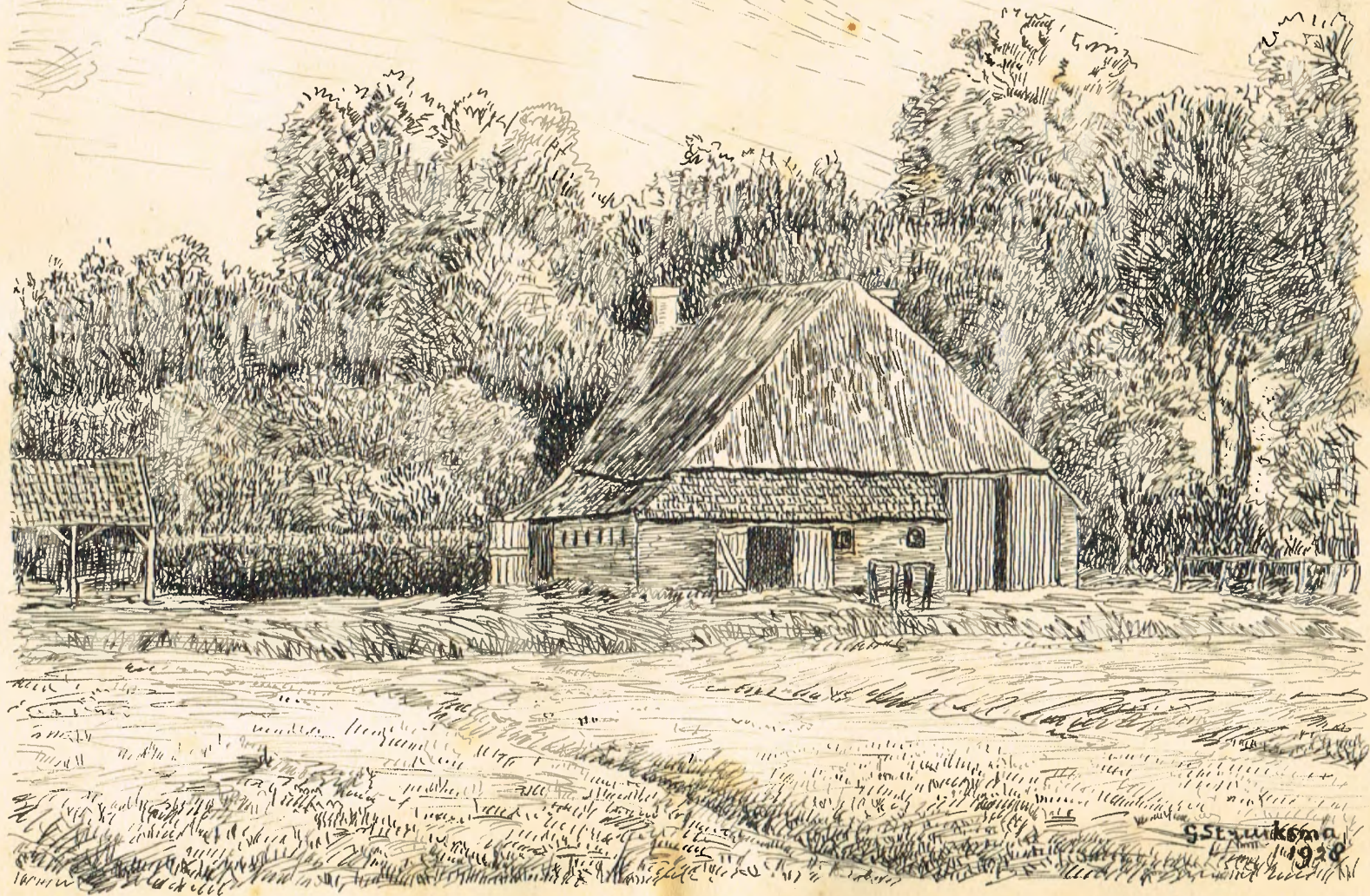
Aanteekening: Volgens H. G. W. van der Wielen beteekent Beetsterzwaag streek bij Beke, zooals Beets oudtijds heette. Volgens Dr. Johan Winkler beteekent Beetsterzwaag uitbuurt van Beets.

*aan hand den zing vandyen vryspreekelike
voor van de steen beent; de
„steel” heyt van ee gewot deel
(het gestyptelike) mag de
eigen oppendelike, echter
zonder patina of wakkervog.*

*deze is geheel gelopen en zoo het. of alle afmetingen
concorderen, dan is het niet van te steven; ik heb gelooft dat
een wat in mijn sabbatie. Veel meer beel en weten; en t'geheel*

G. Sturges
1892

EEN GRAF VAN DEN IJSTIJDMENSCH.

UM. No.

PLAATS.

Onder het dorp Makkinga, ten Westen van het Kleindiep ligt een lange hooge zandrug, met aan weerszijden veenland. Deze rug loopt Noordelijk tot aan het dal van den Kuinder.

Deze hoogte, gedeeltelijk uit boschgrond, gedeeltelijk uit gras- en bouwland bestaande, bevat vuursteenwerktuigen van verschillende culturen. Overwegend zijn de werktuigen, die met de Aurignac-cultuur overeenkomen. Verder prachtige stukken uit de periode van het Magdalenien, terwijl op een deel van het groote terrein neolithische artefacten zijn gevonden.

Bij ons onderzoek van deze omgeving, met de spade den grond afschavende, vonden we in het beboschte gedeelte op ruim 30 c.M. diepte houtskoolsporen. Deze werden uitgebreider en duidelijker, naarmate de grond dieper werd afgeschaafd. We dachten aan de resten van een lagervuur, brandkuil, gelijk we die enkele te Makkinga en reeds zoovele te Prandinge (Oosterwolde) hadden gevonden. Op enkele uitzonderingen na waren de brandkuilen te Makkinga echter steeds veel onduidelijker dan die te Prandinge. De koolsporen teekenden zich in dit geval evenwel scherp af in het grijswitte zand van den bodem.

Om zoo mogelijk den geheelen omtrek van het vermoede lagervuur duidelijker voor den dag te laten komen, gingen we voorzichtig door met het afschaven van het oppervlak.

Al spoedig bleek, dat de koolresten over een veel grooter oppervlak verspreid lagen dan in de gewone brandkuilen. Op een diepte van plm. 45 c.M. gekomen, kwam, scherp in het aangrenzende witte zand afstekend, het geheel te voorschijn. Het was een rechthoek, lang 210 c.M., breed aan het eene eind 88, aan het andere eind 93 c.M. De hoeken waren eenigszins afgerond. Buiten de scherp afgebatende grenzen lag geen enkel brokje houtskool. (Zie foto).

Wat we hier voor ons hadden, was geen brandkuil, geen lagervuur. Deze hadden, overal waar we deze vonden, steeds een ronden vorm en waren nimmer van zulke scherpe grenzen voorzien. Wat zich ook gemakkelijk laat verklaren. Bovendien liepen deze meest in een stompe punt naar beneden, terwijl — gelijk we later constateerden — hier de bodem van den kuil vlak was. Zelfs aan de mogelijkheid van een grooter lagervuur, in den (toevalligen?) vorm van een rechthoek mocht niet worden gedacht. Zelfs wanneer men hiervoor een rechthoekigen kuil had gegraven, dan zou onmogelijk een dergelijke scherpe begrenzing van de koollagen zijn verkregen als hier het geval was. De grenzen waren dan niet aldus gebleven

en ook buiten den kuil zouden houtskoolsporen zijn te vervolgen. Neen, hier was niet gebrand, doch het vuur was op een andere plaats gestookt en de — misschien nog gloeiende — kolen waren ter plaatse in een expres gegraven kuil neergevlid.

Aan een recente ingraving, voor welk doeleinde dan ook, behoeft niet te worden gedacht. De overeggroeiende wortels der oude stobben (voor 200 jaar was het hier ook reeds een beboscht terrein), en de formatie der zandlagen boven den kuil deden elk denkbeeld van een jonger object van de hand wijzen.

Het geheel deed sterk denken aan een graf. Maar... nimmer nog vonden we een graf uit vroeger tijd, belegd met een dikke laag houtskool. De graven uit den jongeren tijd, uit den bronstijd en uit het jong-steenlijdk-perk, ze bestaan alle uit liefst zuiver wit en geel zand. In de grafheuvels vindt men men soms sporen van vuren (offervuren?); deze liggen echter buiten den eigenlijken grafkuil.

We stonden hier voor iets geheel nieuws in het toch reeds aan verrassingen zoo rijke terrein van het bodem-onderzoek in ons land. Analoge gevallen kenden we niet.

Echter wel uit de literatuur.

En dan gaan we naar Zuidelijker landen, naar een tijd, dat de mensch, met eenzelfde cultuur als die van Makkinga, die landen bewoonde. Het was de vertegenwoordiger van het Cro-Magnon-ras.

Dit type mensch (*Homo sapiens fossilis*), dat reeds veel met den huidige vertegenwoordiger van zijn geslacht overeenkomt en dat belangrijk afweek van het oudere, aapachtiger Neanderdalras, is aldus genoemd naar een belangrijke vindplaats met 5 skeletten: Cro Magnon, in het Vezèredal (Frankrijk). Omstreeks den laatsten (Würm-) ijstijd leefde dit menschenras. Meerdere skeletten van dezen mensch zijn in Zuidelijker landen, in een bodem die deze kon bewaren, gevonden.

En hoe begroeven nu deze vertegenwoordigers van den *Homo sapiens* hun dooden? We weten uit de nog spaarzaam ontdekte graven, dat deze bijna altijd waren bestrooid met Rötél (roode oker) of... houtskool.

Ziehier:

Grimaldiholen (Noord-Italië): Lijk lag op een haardlaag in een kuil. Idem: vrouw, liggende op een haardlaag. Idem: Skelet lag geheel verkoold op een 60 c.M. dikke brandlaag. Idem: Skelet in een asch- of kolenlaag. Idem: Lijk in een haardlaag, die lag in een natuurlijke of expres gegraven kuil.

Laugerie-Bas (Frankrijk): Skelet lag onder gebrande aarde en kolen.

Duruthy (Frankrijk) Zwakke brandlaag om het lijk
Moulin des Houteaux (Frankrijk) Skelet in haardlaag

Verder omtrent het speciale Grimaldiras Twee geraamten, beide in houtskool.

We ontleenen deze bijzonderheden aan v. Trauwitz-Hellwig, „Urmensch und Totenglaube“. De auteur vermeldt uit deze periode 7 vondsten van skeletten van den praehistorischen mensch, waarvan niet minder dan 11 in houtskoollagen zijn gevonden. De andere waren meest ingebed in rode oker. Voor ons land is roode oker steeds een zeldzaam en moeilijk te verkrijgen artikel geweest. We hebben nog slechts enkele brokjes hiervan kunnen opsporen.

Het schijnt, dat sommige dezer lijken direct in of onder den haard zijn begraven, evenwel zijn er ook gevallen bekend van een speciale ingraving. Dezelfde auteur schrijft: „Tot de meest opvallende begravingen behoort die van de drievoudige ternaardebesteding in de Barma Granda Heer is het aan geen twijfel onderhevig, dat het graf speciaal ingericht werd en dat het geen natuurlijke verdieping in den bodem betrof. Een bijzonderheid is het in de rots gehouwen graf van Combe Capelle. Ook voor skelet no. 2 in de Kindergrot is een graf geconstateerd.”

G.

Hoewel we dus zien, dat de mensch uit den ijstijd in een houtskoollaag (en soms nog gloeiende werd ter aarde besteld, aan een idee van lijkverbranding mag nog niet worden gedacht, meent v. Trauwitz-Hellwig.

Prof. Obermayer schrijft in „Reallexicon für Vorgeschichte“, dat men meer moet denken aan ritueele grafvuren of „warmtevuren“ voor de verstijfde, kille lijken.

Dr. H. M. Leopold wijdt in „De Leerschool van de Spade“ deel IV, een artikel aan „Grafzerken en haard“. De schrijver vertelt, dat verschillende volkeren hun dooden begroeven onder den haard. We citeeren uit zijn artikel:

„Bijna de alleroudste graven, waarin we

een regelrechte bijzetting van ongedeerde lijken kunnen constateeren, werden gevonden bij het dorpje Solutré in Frankrijk. Vijf complete geraamten lagen lang uit in de aarde; drie van mannen, één van een vrouw en één van een kind. Om twee van de mannskeletten was de grond zwart van houtskool. Ze waren dus neegelegd op de plek waar de levenden gewoon waren vuur te branden. Dat vuur werd natuurlijk ontstoken in een hut. We hebben dus een geval voor ons van begraving in de woning zelf, net als wij het de vorige maal in grootten aantreffen en nog bij sommige ongeschiviseerde volken gebruik is.”

Georg Walke 1) zegt hiervan: „In Solutré vond men een groot aantal lijken uit den rendiertijd, die zoo verdeeld waren, dat ieder aan een haard lag. Hoe ouder het individu was, hoe machtiger de ophooping van afval. Zelfs de kinderen rustten aan een eigen haard. Hier treedt ons de behoefte aan warmte voor de dooden duidelijk tegemoet.”

Wilke wil in die begraving onder of in den haard het beginpunt zoeken voor de lijkverbranding in latere tijden. „Men stak in het graf een vuur aan, dat in de nauw begrensde ruimte licht deelen van het lijk deed verkolen. Deze verkoling van het lijk was alzoo een nevenwerking van het voor de verwarming van de dooden ontstoken vuur. Toen men eenmaal gewoon was aan deze nevenwerking, ze als niets afschrikwekkends had aangenomen, zoo was het slechts een kleine schrede om het vuur voor een volledige verbranding van het lijk op te voeren.”

Genoeg, men ziet, dat in den ouden tijd, uit welke de vuursteen werktuigen uit het boschterrein te Makkinga dateeren, de dooden veelal werden begraven in een koollaag, hetzij in den haard, hetzij in een expres gegraven kuil.

We vonden nu in ditzelfde boschterrein, de woonplaats eenmaal van dien mensch, een groeve, lang 210, breed 88/93 c.M., goed dus oveeenkomende met de afmetingen van een grafkuil.

Deze kuil was plm. 55 c.M. diep, had een houtskoolvulling van plm. 15 tot ruim 20 c.M.

Deze kuil kon onmogelijk van recenten datum zijn; kon tevens niet als brandkuil hebben gediend. Ze kon ook moeilijk een graf beteekenen uit den jongsteentijd of jongeren tijd.

We kunnen dan in dezen kuil met houtskoolvulling niets anders zien dan een graf van omstreeks den laatsten ijstijd, een graf van den, volgens de cultuuroverblijfselen, Cro-Magnonmensch.

Enkele bijkomstigheden.

Hoewel we in ons terrein op elken vierkant meter grond wel één of meer vuursteenwerktuigen aantreffen, boven en in het graf vonden we slechts een paar splinters

van silex. Er nevens echter vele goede artefacten.

Aan beide zijden van het graf vonden we een onduidelijke brandkuil. Enkele meters van het graf verwijderd was reeds een brandkuil geconstateerd met veel duidelijker koolsporen, deze had een onderlaag van eenige veldkeien. Mag hieraan gedacht worden als plaats van herkomst van de kolen uit het graf?

Bij het uitgraven van het graf werd geconstateerd, dat de bodem vrij vlak was. Onmiddellijk onder de kolenlaag daaraan aansluitende, lag een laagje aarde, gekleurd als de lijkengrond uit neolithische graven. We laten in het midden, of het vergane lijk aan deze intusschen wel merkwaardige verkleuring nog schuld kan hebben.

Door dr. W. Beyerinck is een deel der koolfragmenten onderzocht. Alle der door dr. B. onderzochte brokjes bleken afkomstig te zijn van de grove den. Tenzij men zou willen aannemen, dat men speciaal de Pinus sylvestris had gezocht, duidt dit op een tijdperk, waarin deze boom wel of veel voorkwam en andere houtsoorten niet of weinig; de arctische of boreo-arctische periode, de tijd vóór en na de maxima van den ijstijd.

Van eenig spoor van een lijk was natuurlijk geen sprake meer. Dit is zelfs in de neolithische graven reeds het geval.

Er moge dan het absolute bewijs van begraving ontbreken, we meenen toch, na vergelyking met analoge gevallen in andere landen, te mogen concludeeren, dat we in de met houtskool gevulde kunstmatige kuil in het boschterrein te Makkinga met de grootste waarschijnlijkheid een graf hebben te zien van den ijstijdmensch, een van onze voorgouders, die hun werktuigen van vuursteen hier in den bodem hebben nagelaten.

Tenslotte is er iets in dit geval dat onaannemelijk schijnt? Waar we hier de vuursteen werktuigen van den ijstijdmensch vinden, in het Klunderdal dicht in de buurt reeds een werktuig vervaardigd uit het gewei van een rendier, is het dan eigenlijk niet meer als vanzelfsprekend, dat we ook eens stooten op een plaats, waar een vertegenwoordiger van deze cultuur zijn laatste rustplaats vond? Belangrijk en gangmakend is de vondst zeer zeker, want we meenen, dat ze voor een groot deel van Europa nog een unicum is.

Een bekende Duitsche archeoloog, wien we met een en ander in kennis stelden, was met ons van meening, dat we hier met groote waarschijnlijkheid te doen hadden met een graf.

Oosterwolde, Sept 1933

H. J. POPPING.

1) Die Religion der Indogermanen in archäologischer Beleuchtung.